szombat
2001. november
•
A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület folyóirata.
Megjelenik évente tízszer.
•
Szerkesztőbizottság:
Dési János
Itamár Jáoz-Keszt
Kovács András
Seres László
Székely Gábor
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:
Szántó T. Gábor (főszerkesztő)
Gadó János, Novák Attila
•
A megjelenést támogatja:

Nemzeti Kulturális Alapprogram,

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTÉRIUMA

Ronald S. Lauder Alapítvány
•
A héber és jiddis szavak átírása a szerzők felfogását tükrözi.
•
Terjeszti a HÍRKER Rt., NH Rt., a Kiadói Lapterjesztő Kereskedelmi Kft és a Sziget Rehabilitációs Kisszövetkezet
Izraeli képviselet:
Pirsum Chen
43 King George St.
Jerusalem
Tel.: 972-2-6222121
•
A kéziratok szerkesztése lezárult: 2001. október 15-én.
Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház,
234-es és 235-ös szoba.
Telefon:
311-9214/136, 137
Telefon/fax: (36-1) 311-6665
Szerkesztőségi órák és hirdetésfelvétel:
csütörtökönként
16 és 17 óra között.

Lapunk e-mail címe:
szombat@elender.hu
Címünk az interneten:
http://www.c3.hu/~szombat

Előfizethető a kiadóhivatalban, illetve postautalványon az OTP 11709002-20066703 „Szombat" számú alszámlán.
Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Nyomta: Szikra Lapnyomda

T A R T A L O M

HAZAI DOLGAINK

3 Szántó T. Gábor: Senkiföldjén

8 Az olvasó portréja I. *(Gadó János)*

11 Lugosi Viktória: Irracionalitás

VILÁG

12 Salman Rushdie: Harc a láthatatlanság erői ellen

13 Kétezer év zsidó–német történelem *(Papp Kornélia)*

15 Prágai hitközség – Reformer elnök, ortodox főrabbi *(Rajki András)*

16 Szlovákia és a zsidók

18 Újraéled-e a bécsi zsidó zsurnalizmus? *(Rajki András)*

IZRAEL

19 Újragondolni a Holocaustot *(Novák Attila)*

SZELLEM

21 Moshe Idel: A zsidó messianizmus néhány modern visszhangja

TÖRTÉNELEM

24 Prés alatt – „Illegális működése állandó veszélyforrás a közbiztonságra"

KULTÚRA

27 Götz Eszter: Alterációk, avagy a metaforikus zsidó – Halász Péter színháza

31 „Dávid király jó utóda" – Dokumentumjáték Jabotinskyről *(Török Petra)*

32 Könyvespolc: A csalódás és reményvesztés naplója – Egy zsidó polgár feljegyzései 1940-1944 *(Feldmájer Sándor)*

Summary

Our editor-in chief, **Gábor T. Szántó** writes about the last ten years of "*Szombat*". In his essay "*No man's land*" he discusses the need for an independent representation of Jewish values and political interest and he examines to what extent this has been successful.

A year ago we sent our readers a questionnaire of which 195 have been filled in and sent back. **János Gadó** assessed them and found that 75% of our readers have finished university and are well informed and read a lot, and that half of them are older than 60 years. More than 90% of them votes for left wing and liberal parties. Out of the 195 readers filling in the form 16 claimed to be non-Jewish. 90% of our Jewish readers visit Jewish events more or less frequently and keep some of the traditions (it can be fasting on Yom Kippur or having a Jewish burial ceremony in the family).

Viktória Lugosi writes about the medieval way of thinking of the Taliban in Afganisthan and about the importance of keeping the calmness of everyday life amidst the tensions across the world following the terrorist attacks in New York.

In our section "World" we publish reports about Berlin, Vienna, Prague and Bratislava. You can read about the opening of the new Jewish museum in Berlin.

In our section "Under pressure" publishing documents from before 1989, this time we have selected a trial from 1968. Since the "people's democracy" forbade all ways of Jewish existence except religious services, dedicated rabbis and lay members of the community tried to somehow get young Jews together through the means of religious and cultural lectures. The authority did not approve of these groups and sued the organizers who were given a suspended sentence. One of the people prosecuted was **Tamás Raj**, a rabbi in Szeged at the time. In this issue of Szombat we publish parts of his interrogation records.

In our section "Spirit" an excerpt from **Moshe Idel**'s *"Modern Reverberations of Messianic Mysticism"* is printed.

Péter Halász is one of the most provocative Hungarian stage directors. **Eszter Götz** examines in a study whether Jewish elements can be discovered in Halász's works despite the fact that he practically never handles Jewish topics. Péter Halász started from *Egyetemi Színpad* (he University Theatre), then continued his work in the "*Room Theatre* " in Dohány street, then emigrated and did the *Squat and Love Theatre* in New York.

János Hoffmann was a well-to-do citizen of a small Hungarian town, Szombathely. He kept a diary from 1940-1944 to the day he was carried off. His diary reflects the disappointment and loss of hope of Hungarian Jews who lived as Hungarians keeping Jewish traditions, at the time of the anti-Jewish legislation and escalating anti-Semitism. The manuscript was discovered recently and was published by the town of Szombathely. The book is presented here by **Sándor Feldmájer**.

SHELLEY ISTVÁN

Vörösmarty árnyéka Amerika felett

(1943/45-ös munkaszolgálat és 1950-es ÁVH-s letartóztatás emlékére...)

Hazádnak rendületlenül légy híve
óh magyar:
Mert látod, nincsen szíve
Kinek sorsát most kóstolgatja testem
Az ember: itt él. A szív: Budapesten

Lám, a nagy világon e kívül nincsen
Számodra hely, és példám kell, hogy intsen
Téged, ki otthon ballagsz most, Barátom,
Hazafelé. Az arcod – szinte látom –
Borongós. Aggodalom ül szemedben,
Gondolatod korlátok nélkül röppen,
De sebzetten a mindennapi harctól
Szárnyaszegett.
Egy szembejövő arcról
Mosoly köszönt – talán észre sem vetted
S a „jó napot" úgy elrepült feletted
Mint felettünk a sok-sok régi jó nap...
Ifjúnak, tisztalelkűnek és jónak
Kellett lenni ahhoz, hogy a sok rosszban
Megtaláljuk a Célt – mert hiszen ott van
Ott van! – így mondták azok is, kik hittek
És lelkesedtek, amíg téged vittek
A Don kanyarba; – s míg ők vígan voltak
Kint vértócsákban görbedtek a holtak...

Vagy ki emlékszik élesebben, mint te
A recski földalatti bányaszintre,
Hol korbáccsal hajtottak, mint az ökröt,
És mindhiába ráztad mocskos öklöd
S ha akadt egy perc pihenés, egy kis csend,
Reszkető ajkad meggyalázta Istent.

De vége lett, ennek is, mégis. Vége.
Bár nem hitted, hogy hazakerülsz élve
Mert járni nem volt erőd, összeestél,
S a máskor olyan játékos, kedves szél
Hullák bűzét sodorta tested mellett
A földön, melyen élned, halnod kellett.
De felemeltek. S íme, otthon voltál.

A halál, melyet százszor végighaltál
Lám, elkerült. Élsz. Szívedben új vágy van,
Feltámadtál. S hiszel egy jobb világban
Melyben úgy intézik majd milliók sorsát
Kiknek kezében egyesül az ország,
Hogy szabad legyen ez a föld is végre,
Melyen annyiszor folyt apáink vére
Hogy emelt fővel, tiszta tekintettel
Emberként éljünk együtt, Emberekkel...
Hogy soha többé rettegnünk ne kelljen –
Így legyen. Sors keze áldjon, vagy verjen.

* * * * *

Nos, pajtás, lassan hazaértél, látod,
Körülötted családod, jóbarátok,
Az öreg ház... a pattogó tűz fénye,
Sok kedves tárgy – egy élet gyűjteménye

Az iskola, hol kuncogtál a padban,
S a másik pad – mely ott a fák alatt van...
A nyári esték, elröppenő percek
Egy lány arca – kit ma már nem ismersz meg,
A víg napok – s gyötrelemteljes évek:
Az emberöltő, mit úgy hívtál: Élet
Körülvesz.
S te: velem vagy önmagadban
Nem látnak ők: a szellem láthatatlan

És mégis rab: örök zár a bilincsen
Hogy a nagy világon e kívül nincsen
Számodra hely – és ezzel számolj, Ember:
Ha el is választ multadtól a tenger
Ha elszakít az irgalmatlan örvény:
Nincs menekvés – a Salamoni törvény
A bölcs szándékot változtatta tetté:
Élni hagyott.
De lelkünk vágta ketté.

New York, 1957 január

A *Mazsike* verspályázatán I. helyezést elért pályamű, melyet korábbi, sajtóhibás közlés nyomán, a szerző kérésére ezúttal újra közlünk.

SZÁNTÓ T. GÁBOR

Senkiföldjén

Mögöttünk tíz év – száz lapszám. Főszerkesztőként ennyi ideje jegyzem a lapot. Talán érdemes a visszapillantó tükörbe nézni, summázva: mit akartunk, mit akarunk, s milyen a fogadtatása munkánknak.

Egy fiatal irodalomtörténész a normalitás nemzedékének nevezte Közép-Kelet-Európa ma harmincas-negyvenes zsidó íróit, esszéistáit, akik megkísérlik a zsidó témát, sorsot, gondolkodásmódot – a zsidó narratívát – tudatosítani munkáikban, miközben képesek kritikusan, irónikusan szemlélni önmagukat, apáik, nagyapáik sokat szenvedett nemzedékét is, szintúgy szélesebb társadalmi környezetüket.

E természetesnek tűnő folyamat kissé közelebbről szemlélve korántsem problémamentes. Honi viszonylatban a *Szombat*, a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület folyóirata a bizonyság rá.

A *Szombat*, mely magát közösségi és kulturális orgánumként határozza meg, immár több mint tíz esztendeje nem tesz egyebet, mint természetesnek tekinti, hogy van *zsidó értékrend*, gondolkodásmód (mely a társadalmi-vallási beolvadást követően, szekularizált formában is megnyilvánul), és van *zsidó érdek* – Kovács András szociológus etnikai politikát körülíró definícióját alapul véve –: biztonsági érdek (diszkrimináció megszüntetése), jobb pozíciók kivívása a társadalmi javak újraelosztásakor (mint például az elszabotált jóvátétel), s mint legnagyobb jelentőségű, távlatos feladat: a csoport mint fontos társadalmi identitásforrás fenntartása. E két állítás nyílt kihívás az asszimiláció hívei számára, még ha bizonyos kérdésekben olykor egy platformra kerülnek is azon kisebbséggel, mely nyilvánvalónak tekinti a fentiek igazságtartalmát.

A lap egyszerre törekszik a zsidó közösség és kultúra újjáéledését szolgálni, mely a nácizmus és a kommunista diktatúra kettős csapása után csupán igen halvány eséllyel kecsegtet, s mint a demokratikus nyilvánosság ethoszát valló orgánum, az általános sajtónormákat kívánja működése során érvényesíteni. Több mint tíz esztendő alatt bebizonyosodott: e látszólag magától értetődő célok korántsem közelíthetők meg buktatók nélkül.

*

A szűkebb, szervezett közösség, különösen annak idősebb nemzedéke, a zsidó újjászületés hurráoptimista szószólói, intézményi irányítói szemében, távolabbról közelítve: a félelemben és a hagyományhoz tapadó évszázados magatartásmintában gyökerező mentalitás számára a problémák nyílt felvetése, a zsidó közéletet sem kímélő társadalmi jelenségek (korrupció, hatalommal való visszaélés, tekintélyelvűség, stb.) feltárása és bírálata „árulás", „saját fészekbe piszkítás". A szkepticizmus, a kétkedő hang szintúgy ellenszenvet kelt, noha ők is világosan látják: a tételes tudás, valamint az élet- és gondolkodásmód szerves továbbörökítésén alapuló zsidó kultúra a folytonosság megszakadásával – ha és egyáltalán lehetséges – ma csak törmelékeiben adható tovább, s a helyi hagyomány rovására, döntő részben külföldi minták alapján kolportálható. Ma a holocaust kényszerű élményközössége és Izrael végső biztonságérzetet jelentő ténye a modern zsidó identitás két talpköve, szerves kulturális azonosulás helyett.

Míg a szervezett zsidóság szemében a nyilvános bírálat ténye, a magyar szellemi életben is jelentős szerepet betöltő, zsidó származású, de magukat zsidóként nem identifikálók körében a markáns zsidó értékrend, az asszimilációkritika, a meghatározó magyar szellemi-politikai irányzatoktól függetlenül, így a bi- vagy tripoláris politikai mező törésvonalait átívelő gondolkodásmód és az autonóm érdekképviselet igényének megfogalmazása a vörös posztó.

Arra volt már példa a huszadik század első felében, a beolvadás folyamatában, hogy a zsidóságtól elrugaszkodók mellszélességgel vetették magukat a magyar szellemi életbe, s műveltek a felvilágosodás örököseiként radikális társadalomkritikát, mely nagyobbrészt a magyar közönséget, kisebb részben a zsidóságot célozta meg. Arra azonban csak az utóbbi években került sor, hogy egy olyan nemzedék képviselői hallatták hangjukat a *Szombat* hasábjain, melynek képviselői az asszimilációt értékvesztési folyamatnak látják és láttatják. Helyette a zsidó tradíció, kultúra és öntudat megőrzését s az integrációt: egy új magyar–zsidó társadalmi szerződés megkötését tartják kívánatosnak, miközben természetesnek tekintik, hogy mind saját közösségük mentalitását, politikai beidegződéseit, mind a magyar közélet zsidókat érintő vonulatát kritikával szemléljék, s elkötelezett azonosságvállalásuk mellett, felelősséget viselve magyarság és zsidóság viszonyáért is, véleményalkotásuk során tárgyilagosan, bizonyos kívülállással egyensúlyozzanak szűkebb és tágabb környezetük, tradíció és modernitás, partikularitás és univerzalizmus között.

Az asszimilálódni vágyó zsidó többség és különösen a magyar gazdasági-szellemi-politikai életben kivívott pozícióját féltő elitje körében, a szélesebb társadalmi kontextusban tagadhatatlanul bizonyos disszimilációt kívánatosnak tartó üzenet megütközést, esetenként ellenérzést kelt, mintha az azonosságvállalás törvényszerűen lemondást kellene jelentsen a megszerzett társadalmi státusról. Az öntudatos, sajátos közép-kelet-európai kultúrájáért és hagyományáért felelősséget érző, szűk zsidó elit színrelépése, a zsidóság mint olyan nyomatékos visszahelyezése a nyilvánosság előtt egy tradicionális, tételes narratívába (nép-vallás), a beolvadáspárti, felvilágosodáshívő, európéer-univerzalista értelmiség számára – mely a zsidóságot (önnön zsidóságát is) mindaddig áttételesen: a lezárult múlt részeként, üldözöttként, valamennyi üldözöttel szolidáris kisebbségvédőként, a világkultúra forrásaként élte meg (ugyanakkor paradox módon, gyakorta magát tartja a zsidóság szószólójának is) –, zavaró emlékeztető, kínosan kijózanító jelenség. Egyszerre világít rá a szabadon választott identitás nem csupán a kirekesztők által kétségbevonható fikciójára, másrészt a tételes zsidó értékvilág és az autonóm zsidó ér-

dekképviselet szükségességére, mely demokráciában nem kötődhet, és nem is kötődik kizárólagosan bizonyos szellemi-politikai áramlatokhoz.

*

A *Szombat* négy konferenciát szervezett a kilencvenes évek második felében, melyek azt a kérdést próbálták körbejárni: milyen szellemi apportot vitt hozományként a zsidóság a magyar kultúrába; hogyan jelenik meg tematikusan, motivikusan, vagy csupán élménytöredékekben, érzékenységekben, vagy akár ezek hiányában – éppenséggel feltűnő hiánya által – a zsidóság a magyar irodalom, a képzőművészet, a színház és a film világában, leképeződik-e a történelmi sors, vagy a beolvadás itt még gyorsabb, mint a társadalomban.

A magyar-zsidó irodalom létformái című konferencia keretében 1996 januárjában közel harminc irodalom- és eszmetörténész, filozófus, író cserélt eszmét, megragadható-e valamilyen közös vonás a vizsgált művekben. Lehet-e a fent már említetteken kívül nyelvhasználati, ábrázolástechnikai-módszertani sajátosságokat definiálni, miáltal közelebb jutunk tárgyunkhoz. Az igazán impozáns előadói kör sem volt elég, hogy napi híren túlmenő jelentőséget kapjon a rendezvény a kulturális sajtóban, s noha a konferencia előadásait egybegyűjtő kötet a magyar kiadás után két évvel németül is megjelent, a gyűjteményről mindössze egyetlen kritika látott napvilágot.

Miért e csend? – kérdezheti a naiv, jóhiszemű érdeklődő. Nem elég érdekesség, hogy első ízben jelenik meg magyar nyelven ilyen esszépanoráma? Miért nem vált ki nyílt kérdéseket és vitát a sajtó fősodrában e téma? Mi az oka, hogy miközben hevesen feszülnek egymásnak a publicisztikai érvek és indulatok a magyarországi zsidó jelenlét politikai vetületéről, a higgadt kérdésfelvetés a jelenség valóban megragadható kulturális hozadékával kapcsolatosan gettótémává száműzetik és agyonhallgattatik?

A későbbi rendezvények alkalmával, a széles nyilvánosság előtt, döntő többségben azok az írások jelentek meg, melyek elutasították, vagy legalábbis kétségbevonták a konferenciák kérdésfelvetését, illetve értelmetlennek tartották azt, s legfeljebb az asszimiláció leképerődését vélték megfogalmazhatónak.

*

A *Szombat* hasábjain megfogalmazódó zsidó narratíva – mely a diaszpóra logikáját követve, horizontálisan (is) szemléli a zsidó történelmet, a jelen eseményeit és a szellemi élet jelenségeit, nem csupán az asszimilatórikus történetírás vertikális normái szerint, a nemzeti históriába ágyazva a helyi közösség sorsát – alapvetően körvonalazza az önképet, amit a zsidóságról, s benne a magyarországi zsidóságról folyóiratunk kialakított. E szemléletmód által, mely a világ zsidó közösségeiben zajló folyamatokról éppúgy tájékoztatja a honi olvasót (s a *Szombat* alkalmanként megjelenő, angol nyelvű mutációja által, a magyar s a közép-európai zsidóság törekvéseiről a külföldi közönséget), a magyarországi zsidóság a zsidó világ információs hálózatába csatlakozik – évtizedek elszigeteltsége után tájékozódván és megmutatkozván „képbe kerül" –, új dimenzióval gazdagítva azonosságtudatát. A lokális kettős kötődés és az Izraellel való szolidaritás mellett, új európai és tudatos diaszpóra-öntudat kialakításának lépései ezek, melyek némi megkésettséggel zajlanak Közép-Kelet-Európában, ám korántsem olyan hátránnyal, amilyen mentalitásbeli hátrány tapasztalható a nyugati közösségek önreprezentációjához képest a hivatalos magyar-zsidó képviselet rovására. Míg idehaza, a nyilvánosság előtt még mindig gyakorta a Monarchia-beli, vagy a Horthy-korszakra jellemző, konciliáns, s némileg képmutató, „udvari zsidó" hang határozza meg a hatalomhoz, vagy a befogadó társadalomhoz való viszonyt (jelentős részben a vészkorszak traumatizációja következtében), Nyugat-Európában vagy az Egyesült Államokban nyilvánvaló, hogy a zsidóság speciális helyzetben integrálódik a társadalomba; épp e helyzet tudatosítása eredményezi, hogy letisztultabb, kiegyensúlyozottabb viszonyt képes kialakítani önmagával és környezetével, noha nyilvánvaló, hogy belső viták, identitás-dilemmák ott is árnyalják e képet.

A XIX. századi európai jogegyenlősítés, a szekularizáció és az asszimiláció sem szüntette meg teljesen a zsidóság tudatát, önmagához, környezetéhez és a világhoz a befogadó társadalométól eltérő viszonyát – még ha kiutat kínált is a kirekesztettség és a vallásjog normatívája által szigorúan szabályozott gettólétből, s még ha tudatos kísérlet zajlott is a beolvadásra –, mert a judaizmus etnocentrikus cselekedetvallása, szellemi közösséget és világnézetet jelentő hagyománya elvilágiasodva is hatóerő maradt, másrészt a modern politikai antiszemitizmus és a vészkorszak kataklizmája ismét kényszerű élményközösséget teremtett, ha negatív identitás képezi is ennek alapját.

A tudatosan őrzött kultúra és hagyomány társadalmi méretekben elveszíthető, az asszimiláció mégis befejezhetetlen, mert a tradícióját gyakorló, akárcsak szűk közösség jelenléte, másrészt a kirekesztő gondolkodás fátumszerű jelensége emlékeztető. A zsidóság szellemisége lassan morzsolódhat, de a zsidóság mint szociokulturális jelenség, fennmarad.

A kommunista diktatúrák bukása nyomán megélénkülő zsidó turizmus Európa keleti felébe, a stetl emlékvilága felé, az új zsidó generációk identitáskeresése, tételes vallási-kulturális kapaszkodók híján, etnikus azonosságtudatot eredményez, s a közép-kelet-európai zsidóság holtában is tápláló forrása marad az utódok öntudatának, ha utóbbiaknak szavuk (nyelvük, fogalomkészletük, műveltségük) nincs is, amivel e kultúrát megszólíthatnák.

*

Amit a *Szombat* szerkesztői sikerként könyvelhetnek el: a lap hasábjain – a posztmodern zsidó világ nem irányzatos

A zsidóság mint olyan, többnyire az antiszemitizmus tárgyaként lehet frekventált témája a honi közbeszédnek, kulturális jelenségként nem. A beolvadni vágyók mimikrije, a médiavilág tévesen értelmezett politikai korrektsége így egészíti ki a zsidósággal szemben előítéleteket táplálók gondolkodásmódját; így tapad szinte kizárólag negatív tudattartam a zsidóság fogalmához, így nem lesz természetes az erről való szólás, nem lesz vonzó és érdeklődést keltő téma, csak további görcsök, tabuk forrása.

orgánumaihoz hasonlóan – virtuális dialógus keletkezett a közösség különféle szellemi áramlatai között. Közszolgálati intézményként fogva fel önmagát, a *Szombat* a legtöbb esetben nem foglal állást, csupán teret ad a párhuzamos véleményeknek, olyan álláspontokat szólaltatva meg egymás mellett, melyek egyébként közvetlenül nem dialogizálnak a másikkal.

A zsidó gondolkodás terített asztalához invitálva az olvasót, a lap megkísérli a sok évtizedes űrt átívelni, amire minden bizonnyal csekély az esély. Sokan fogalmaztak úgy, hogy közleményeit olvasván nem tudják, hová sorolják (milyen szellemi-politikai karámba zárják) a *Szombat*ot. Akár bírálat, akár elismerés: megnyugtató ezt hallani. Nem a napi politika széljárása határozza meg a szerkesztők orientációját: a zsidó szellemiség újjáélesztésének igénye mélyebb és távlatosabb értékválasztásra kényszerít.

A *Szombat* kudarca egyben az egész magyar-zsidó társadalom és szellemi élet kudarca. Egy évtized leforgása alatt nem érlelődött ki olyan véleményformáló, értelmiségi réteg, mely zsidó szemüvegen át nézi a társadalmi valóságot, a világ jelenségeit, s nem csupán tematikusan képes kifejezni érdeklődését, kíváncsiságát vagy azonosulását, de egész világszemléletében. Ez a tény jelzi igazán a közép-kelet-európai zsidó civilizáció felszámolódásának fenyegető veszélyét.

*

A posztkommunista országokban – ahol különösen erős indulattal feszülnek egymásnak a baloldali diktatúrában elnyomott nemzeti értékek-érdekek képviselői és az európai egység, a globalizáció hívei (akiknek soraiba a nemzeti-keresztény jelszavak mögül gyakorta zsidóellenességet kihalló, zsidó származásúak is többnyire tartoznak) – sarkosabban merülnek fel a vitatott kérdések, élesebben az idegenellenes jelszavak. Érzékenyebb mindkét fél, gyengébb a demokratikus intézményrendszer, bizonytalan (talán éppen ezért túlhangsúlyozott) a nemzeti identitás, erősebbek a szorongások – mind a többség, mind a kisebbség körében.

A zsidóság mint olyan, többnyire az antiszemitizmus tárgyaként lehet frekventált témája a honi közbeszédnek, kulturális jelenségként nem. A beolvadni vágyók mimikrije, a médiavilág tévesen értelmezett politikai korrektsége így egészíti ki a zsidósággal szemben előítéleteket táplálók gondolkodásmódját; így tapad szinte kizárólag negatív tudattartam a zsidóság fogalmához, így nem lesz természetes az erről való szólás, nem lesz vonzó és érdeklődést keltő téma, csak további görcsök, tabuk forrása.

Míg az egyik oldalon a rejtőzködés és a megszerzett társadalmi státus féltése, a másik oldalon a politikai antiszemitizmus sandasága munkál, a kettő között pedig a „nem látok, nem hallok, nem beszélek" téves terápiája. Mindeközben úgy tűnik: az asszimiláció nem érhet nyugvópontra, hiszen a beolvadni vágyók származékos értékrendje-világképe nem olvad fel teljesen, hanem maga is hatást gyakorol környezetére, míg a kirekesztő nemzettudat hívei újra és újra rámutatnak a magukat ugyan nem zsidóként, legfeljebb zsidó *származású*ként definiálók, ám a zsidó tapasztalatból desztillálódó gondolkodásmódot hordozók „idegenszerűségére".

*

„Az idegen szép" – hangzott néhány éve a rasszizmus ellen szervezett kiállítás és akció kisebbségvédő szlogenje, mely mögött felsejlett a forrás, a mózesi Törvény szava: „Szeresd az idegent, mert idegen voltál te is Egyiptom országában."

Gyökereitől eloldozott gondolkodásmód torzulása tárult fel a nemes célt szolgálni hivatott jelszóban. Az idegen nem feltétlenül szép, bár lehet az. Talán kíváncsiságot, érzéki vagy intellektuális érdeklődést, ám gyakorta félelmet, gyanakvást, ellenérzést ébreszt. A Törvény azért van, hogy korlátozzon, emberré tegyen s egyben emlékeztessen népi mivoltunkra. Zsidó tapasztalat fogalmazódik meg az emberjogi jelszóban – avantgárd gesztussá túlozva, univerzalizálva és elszakítva racionális magyarázatától.

*

Van-e legitimitása a zsidó önkritikának, amikor a politika szélsőségesei, sokadszorra sem okulván a történelemből, a társadalmi elégedetlenséget kihasználva, ismét zsidóellenes előítéletekből törekednek hasznot húzni, sőt maguk is gerjesztik a gyűlöletet? Mit tehet egy zsidó orgánum, ha írásait, melyek a zsidó intézményrendszer működési zavarait tárgyalják, triumfálva idézi a szélsőjobb uszító sajtója? E kérdésekkel illetve vádakkal akarva-nem akarva számot kell vetnie annak, aki zsidó lap szerkesztésére adta fejét a kommunizmus bukása után Közép-Kelet-Európában. Mindazok, akik a zsidó közösségen belül a szabad szólást érdekből vagy történelmi okokra

visszavezethető szorongásból korlátozni kívánják, könnyű érvet találnak álláspontjukhoz: lám, nemhogy harcolnának ellene, még tápot is adnak az antiszemitizmusnak.

A válasz természetesen csak az lehet: az abnormalitásnak nem engedhetünk. A gyűlölet önkiszolgáló, nem szükséges számára kölcsönérv. Akár van zsidó önkritika, akár nincs, az antiszemitizmus létezik. A józan ész és az ép erkölcs szempontjait nem adhatjuk fel, mert épp ez a zsidó hagyomány egyik alapvető, talán a leghangsúlyosabb gondolati vonulata: az önmagunkhoz való tárgyilagos viszony, a folytonos számvetés szükséges: az igazság szolgálata.

*

Az igazi kérdés persze az, kell-e a zsidóknak harcolni, illetve a zsidóknak kell-e harcolni az antiszemitizmus ellen a demokráciában, s ha igen, hogyan?

Megkerülhetetlen az a sokak számára nyilván provokatív felvetés is, vajon a zsidó magatartás- és gondolkodásmód lehet-e oka, kiváltója, illetve befolyásolója az ellenszenvnek? Van-e ennek olyan eleme, mely nem a Kinyilatkoztatáshoz kötött vallási norma, csupán „környezeti ártalom": történelmi válaszindulat, így változtatni lehet és kell rajta; végsőfokon: van-e, és ha igen, miben áll a zsidó felelősség az együttélésért (ide sorolva a magukat legfejlebb zsidó származásúként aposztrofáló, a felvilágosodás örököseiként meghatározó, szekuláris értelmiség képviselőinek felelősségét); előidézhet-e pozitív fordulatot e társadalmi viszonyban a ressentiment oldódása, a zsidó viselkedés változása, vagy a gyűlölet/ellenszenv fátum, amit tudomásul kell venni, mert része a zsidó léthelyzetnek, sorsnak, végső fokon eszköze a fennmaradásnak, másrészt teológiai szempontból a zsidóság küldetésének: a világ önmagára eszméltetésének, mert a holocaust – ha ötven év után is, mégiscsak katartikus változásokat készít elő a keresztény gondolkodásban, s az európai civilizáció tudatos viszonyában értékeihez és kudarcaihoz.

Az új Európában, mely nemzetek feletti közösségével maga is kettős identitást kínál valamennyi polgára számára, a gazdasági közeledésen túl felerősödhetnek a kulturális dialógus perspektívái, és a közös értékrend keresése visszavezethet a civilizáció bibliai ősforrásaihoz, ám az egységesülés ezzel ellenkező dacreakciót is kiválthat a bezárkózó nemzettudat hívei körében, akik populista retorikával fordíthatnak a közhangulaton. Európa számukra „zsidós valami", gyanakvásra okot adó, homályos absztrakció.

Szabad-e, kell-e a „zsidó magatartás" változtatásának szükségességén tűnődni az új Európa kapujában, vagy ez nem egyéb, mint „azonosulás az agresszorral": a zsidóellenesség logikájának interiorizálása? Hogyan viselkedjenek a zsidók a diaszpórában? Lehet-e pozitív

Világossá kell tenni: a keresztény–zsidó párbeszéd célja a kereszténység identitás-krízisét terápiás céllal gyógyítani, a zsidósággal szemben elkövetett bűnök kiengesztelését lehetővé tenni, a bűntudatkomplexust – mely legalábbis a kollektív tudatalattiban újra és újra előidézheti az önigazoló gyűlöletet – feloldani.

minta a történelmükből fakadó teljesítménykényszer, az állandó bizonyítási vágy, vagy új paradigma volna kívánatos? Viselkedjenek úgy, akár a vendégek, akik nem élhetnek vissza a vendégjoggal, de nem is tesznek úgy, mintha otthon éreznék magukat, vagy igenis sajátjuknak tekintsék a hont, ahol élniük adatik? Egyenlő terheket hordozva, jogaikban se hagyják magukat csorbítani, s tegyék részévé a modern, demokratikus nemzettudatnak a maguk kettős vagy többes kötődését, a szélesebb mezőbe ágyazott önképet, mert megint csak ők az idők kovászai?

Mindez tíz esztendő alatt sokszor felmerült a *Szombat* lapjain.

Van, aki megdöbben, és azt mondja: hiszen ezek a kérdések a zsidó emancipációval és recepcióival eldőltek. Ugyan miféle öngettósítás ez? Kell ilyesmivel foglalkozni egy szabad országban, melynek alkotmányos alapjoga a szabad identitásválasztás?

A válasz erre csak az lehet: e kérdésekre mindaddig felelni kell, míg feszültség van körülöttük. Zsidó kérdések – zsidó válaszokra várva, a saját nyugalmunk és tiszta lelkiismeretünk érdekében.

*

A tény, hogy a *Szombat* kilépett a zsidóságot a felvilágosodással, kisebbségvédelemmel, baloldalisággal, antifasizmussal azonosító eszmeköréből, és teret nyitott a doktrinér aufklérista gondolkodásmód kritikájának, illetve a tradicionális judaizmus eszmevilágának (melyben hagyománytisztelet, szociális érzékenység, szabadelvűség elemei egyaránt megtalálhatók), s mely számos ponton ütközik a liberális gondolkodók által politikailag korrektnek nevezett, uralkodó beszéddel (egyetlen példa: zsidóság mint szabad identitásválasztás, kontra vallásjogi meghatározás), ideológiai kereszttűzbe került. A baloldali s a liberális közszereplők, publicisták, akik nem egyszer túlérzékenységből vagy számításból használták az antiszemitizmus vádját politikai ellenfeleik diszkreditálására, s mind eddig természetes szövetségesként tekintettek „a" zsidóságra, nem értették, és nem tudták kezelni a jelenséget. Hasonlóképpen a jobboldal politika szószólói, akik tárt karokkal fogadták volna az önkritikus „fehér hollót", ám az nem óhajtott az ő kalitkájukban sem megtelepedni – s ennek hangot is adott –, különös tekintettel arra a lehangoló tényre, hogy Magyarországon nem sikerült megteremteni a modern politikai konzervativizmust, mely ideológiájában és frazeológiájában mentes volna a keresztény gondolkodásban gyökerező zsidóellenességtől, szövetségi politikájában pedig világosan elhatárolódna a nyíltan antiszemita szélsőjobboldaltól.

A rendszerváltás óta nem akadt a Magyar Köztársaságnak olyan kormánya, mely törekedett volna méltányosan jóvá tenni a holocaust és a kommunista diktatúra kettős represszió ja okozta károkat a közösséggel szemben, lett légyen szó baloldali-liberális, vagy jobboldali kormányzati erőről, noha a jelszavak szintjén valamennyien kinyilvánították ennek fontosságát. Ez az évtizedes tapasztalat is hozzájárul a tisztánlátás sürgető igényéhez.

A zsidó értékvilág képviselete a zsidó szervezetek, intézmények feladata. A zsidó érdekek megjelenítése is rájuk hárul, már ha valóban betölteni kívánják küldetésüket, s nem a központi hatalomtól függő, Judenrat-szerepre kárhoztatva kívánnak létezni. Tudomásul kell

venniük, hogy a demokrácia érdekcsaták és érdekegyeztetések folyamata, s nem alamizsnáért könyörögnek kinyújtott kézzel, hanem a közösség méltányos jussáért: intézményrendszere és szellemi értékei valódi újjászületésének anyagi alapjáért.

Tudomásul kell venniük, hogy politikailag ők is a senkiföldjén állnak, ha fájdalmas is e felismerés, s még ha ott középen, kissé huzatos is a tér.

*

A magyarországi zsidó közösség ma elitnélküli közösség. A holocaust és a kommunista önkény időszaka elpusztította, és szülőföldjük elhagyására kényszerítette a tradicionális zsidóság szellemi vezetőit. Ami, aki maradt: a maradék maradéka.

Az asszimiláns zsidó értelmiség, mely mindig a magyar modernizációhoz asszimilálódott, távol került a közegtől és a kultúrától, melyből vétetett, s noha zsigereiben, politikai reflexeiben, félelmeiben sok tekintetben zsidó válaszreakciókat ad a társadalmi kihívásokra, a szervezett zsidóság szellemi életében nincs jelen.

Nincs igazi lehetőség magyar–zsidó, vagy keresztény–zsidó párbeszédre, mert a mai közép-kelet-európai (s benne a magyarországi) zsidóságnak nincsenek, vagy alig vannak dialógusképes reprezentánsai, akik nyíltan és autentikusan jelenítenék meg értékeit-érdekeit.

A XX. század végén, amikor a kereszténység mértékadó körei gondolják újra viszonyukat a zsidósághoz, és felelősségüket az évezredes zsidóüldözésért, a nyugati világban pedig nyilvánvalóvá lesz, hogy a zsidósághoz való viszony a demokráciák fokmérője, nem elegendő a látszat-párbeszéd. Európa keleti felén pedig látszat-párbeszéd folyik, mely zsidó részről elsődlegesen a biztonságpolitika része, lévén a diaszpórában élő zsidóság a holocaust után újfent ennek görcsös késztetésében él, a magyar katolikus egyházi vezetés részéről pedig tapasztalhatóan nyögvenyelősen kényszerű folyamat, melyet nem hat át a II. Vatikáni Zsinat, a Nostra Aetate, és II. János Pál pápaságának, a keresztény–zsidó viszonyt valóban új alapokra helyezni kívánó szellemisége.

Világossá kell tenni: a keresztény–zsidó párbeszéd célja a kereszténység identitáskrízisét terápiás céllal gyógyítani, a zsidósággal szemben elkövetett bűnök kiengesztelését lehetővé tenni, a bűntudatkomplexust – mely legalábbis a kollektív tudatalattiban újra és újra előidézheti az önigazoló gyűlöletet – feloldani. A kereszténység súlyos kihívása egy új teológia alapjainak lerakása, mely nem számol a zsidóság felszámolódásával, nem célképzete a zsidók megtérítése, míg a zsidók feladata elsődlegesen mentálhigiénés: az évezredes üldöztetést kell feldolgozniuk, a szüntelen gyanakvást és szorongást, a túlérzékenységet, mely mindenben zsidógyűlöletet orront. Erre minden bizonnyal a holocaust után született nemzedék lesz csak képes, ha a zsidó intézményrendszer ki tudja termelni az új zsidó intelligenciát.

Sokak számára meglepően hathat: a magyar kereszténység, a magyar szellem eredő gondolkodása, reflexei gyökereit és ebből eredő ideológiai orientációját tudatosító, helyzete színét és fonákját is belátó zsidóság kialakulása.

Az előbbihez a magyar politikai közgondolkodásnak kellene alapvető fordulatot vennie. Különösen a magyar jobboldalnak volna szüksége önbizalomra, higgadt, letisztult krédó megfogalmazására (mit is kíván konzerválni?), s arra, hogy úgy érezhesse, nem esélytelen a rasszista indulatoktól fertőzött szélsőjobboldal nélkül sem.

Utóbbihoz a szabadon választható identitás korában vonzóvá kellene tenni a zsidó intézményrendszert, annak nyilvánosság előtti arculatát, „forgalom-

Für Emil grafikái

neurózisának feloldásához is szükséges, hogy legyen dialógusképes, saját értékeinek tudatában lévő zsidóság, mely vonzást tud gyakorolni a ma még rejtőzködő, beolvadni igyekvő zsidó származásúakra, akik a saját, zsidó neurózisuk túszai, s akik pozitív azonosságtudat híján, ám az antiszemitizmus potenciális céltáblájaként csupán mivoltuk kínjaival küszködnek.

Mondhatná valaki: mintha túlzott jelentőséget tulajdonítanánk e problémának.

Visszakérdeznék: vajon nem a magyar közélet birkózik immár egy évtizede (valójában egy évszázada) a „zsidókérdés"-nek nevezett gumicsonttal?

Megoldás – ha és egyáltalán – csupán hosszú távon lehetséges: a modern, demokratikus nemzettudat kihordása „magyar" oldalon, mely a kétszintű identitást, a több közösséghez való lojalitást is tolerálja, mi több, bátorítja; másrészt az öntudatos, hagyományát, kultúráját ismerő, valamint történelmi múltjából képessé" a szekularizáció és az asszimiláció után a judaizmus örök-jelenidejű üzenetét. Mert az igazi kérdés persze az: vajon száz esztendő múlva lesz-e érdemi zsidó jelenlét a Kárpát-medencében; lesz-e, aki ezen a tájon héberül imádkozik és zsidóként gondolkodik, vagy az üresen kongó zsinagógák addigra végképp emlékművekké és múzeumokká lényegülnek át. Zsidó kérdéseket már nem tesz fel senki, legfeljebb a szélsőjobb sajtója lesz zsidókérdéstől hangos.

*

Amikor a *Szombat* szellemiségét körvonalazni próbáltuk, olyan lapról álmodtunk, mely autonóm módon szólaltatja meg a zsidó értékeket, s képviseli a zsidó érdekeket. A senkiföldjén szerettünk volna állni megannyi zsákutcás, XX. századi, zsidó választás után. Most itt vagyunk, s noha kissé magányosan álldogálunk, nincs kétségünk: lesz miről ímunk a *Szombat*ban a XXI. században is.

Az olvasó portréja I.

„Kicsoda Ön, kedves olvasó?" – ez volt annak a kérdőívnek a címe, melyet 2000. áprilisi számunk olvasói vehettek kézbe lapunk mellékleteként. A megjelenést követő két hétben mintegy 160 kitöltött kérdőív érkezett vissza, közel tíz százaléka az űrlapoknak, majd további harminc a rákövetkező néhány hét során. Összesen 195 választ kaptunk. A kérdőívek szisztematikus feldolgozása megerősítette hamar fölébredt gyanúnkat: a visszaküldők túlnyomó része – pontosan 164 fő – előfizetője a lapnak, további 17 fő a *Szombatot* rendszeresen megvásárolja. Az alábbi értékelést tehát úgy kell tekinteni, hogy az túlnyomórészt a lap olvasói törzsgárdájának, „kemény magjának" véleményét tükrözi.

Kérdőívünk három részből állt. Az első a személyi adatokat (nem, lakhely, életkor, stb.), iskolázottságot, újságolvasási szokásokat tudakolta. A második részben a zsidósághoz való viszonyról, a hagyomány, a szokások megtartásáról érdeklődtünk. A harmadik rész tartalmazta a Szombat értékelésével kapcsolatos kérdéseket.

Értékelésünk mostani első részében az első két témakörrel foglalkozunk.

Személyi adatok

A 195 válaszolóból 125 volt a férfi és 66 a nő. (Négyen nem írtak be semmit, ami szinte minden kérdésnél előfordul.) Életkorukat tekintve a válaszolók megoszlása – ha lehet – még aránytalanabb: több mint felük hatvan év feletti, egyharmaduk pedig hetvenedik életévén is túl van.

1. tábla: A Szombat olvasóinak életkori megoszlása (fő)

18–25 év	6
26–30 év	6
31–35 év	2
36–40 év	2
41–45 év	11
46–50 év	20
51–55 év	23
56–60 év	20
61–65 év	23
66–70 év	16
71–75 év	27
76–80 év	26
80 év fölött	9
Nem válaszolt	4
Összesen	195

A válaszadók átlag-életkora 61 év. A jelenségre nem könnyű magyarázatot találni: talán a zsidó közéletben való részvétel vezet közelebb a megoldáshoz. Aki a Bzsh és Mazsihisz közgyűléseit, a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület (Mazsike) vagy más zsidó szervezetek programjait látogatja, az tudhatja, hogy a résztvevők legalább felét az idősebb korosztályok adják. A zsidó ifjúság a maga egyesületeivel, klubjaival külön életet él, ami a felnőtt világgal kevés ponton érintkezik. Az 1989-ben induló *Szombat* így feltehetőleg hasonló utat járt be, mint alapítója, a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület: a kezdeti, tömegeket mozgósító lendület megszűnt, a rendszerváltás során még oly aktív középnemzedéket beszippantotta az üzleti élet, a megélhetésért folytatott harc. A fiatalság már nem politizál olyan aktívan, mivel a forradalom, az illúziók korszaka elmúlt. Megmaradt a több szabadidővel rendelkező idősebb nemzedék. A nők alacsonyabb aránya szintén a zsidó (és nem zsidó) közélet ismert jelensége. Nők és férfiak életkorában nincsen jelentős eltérés.

Válaszolóink lakóhely szerinti megoszlása számottevően eltér a magyar zsidóság átlagától, akiknek egy felmérés szerint 88 százaléka Budapesten él. A 195 fő egynegyede vidéki – túlnyomórészt vidéki városok lakója. (1. Táblázat) A vidéken élők relatíve nagyobb súlya feltehetően abból adódik, hogy az ő lakhelyükön – főleg kisvárosban és falun – a zsidóság megélésére távolról sincs annyi lehetőség, mint a fővárosban. Az egyik válaszoló megfogalmazása szerint: *„Ez a lap adja meg a lehetőséget, hogy benn érzem magam a zsidó véráramban. Más lehetőségem nincs."*

2. tábla: A válaszolók megoszlása lakóhely szerint (fő)

Budapest	148
Megyeszékhely	15
Egyéb vidéki város	22
falu	7
külföld	1
nem válaszolt	2
Összesen	195

Iskolai végzettségüket tekintve válaszolóink meghaladják a magyar zsidóság átlagát (miközben e téren a magyar zsidóság maga is messze felülmúlja az országos átlagot.) A tényt a 3-as táblázat illusztrálja*.

3. tábla: A válaszolók megoszlása iskolai végzettség szerint (százalékban)

	Szombat olvasók	Teljes minta
Max. 8 általános	2	3
Szakmunkásképző	1	5
Középiskola	22	29
Főiskolai diploma	21	19
Egyetem	54	37
Összesen	100	100

* A magyar zsidóság egészére vonatkozó adatok forrása a Kovács András által végzett felmérés. *Számszaki jelentés. Statisztika a magyarországi zsidóságról. Szombat*, 2000. március.

Tovább árnyalja a képet, hogy a válaszadók közül 19 (tehát csaknem 10 százalék) tudományos fokozattal is rendelkezik. E jelenség akkor különösen érdekes, ha tekintetbe vesszük a *Szombat* olvasóinak átlagnál jóval magasabb életkorát. A magyar zsidóság átfogó felmérését elvégző **Kovács András** adatai szerint ugyanis a nyugdíjas korú réteg iskolai végzettsége átlagában alacsonyabb a fiatalabb korosztályokénál. Kérdőívünk visszaküldőinél viszont ilyen tendencia nem észlelhető. Így arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a *Szombat* jóval inkább vonzza a diplomával rendelkezőket – ami egy folyóirat esetében végül is nem meglepő. Az átlagot jóval meghaladó iskolai végzettségű és az átlagnál jóval idősebb olvasóközönség azonban alighanem a *Szombat* sajátosságai közé tartozik.

Válaszolóink foglalkozásukat tekintve is eltérnek a zsidóság átlagától. (Nyugdíjasok esetében az utolsó foglalkozást kérdeztük.) A 3. táblázat mutatja, hogy a teljes mintához képest igen magas a beosztott értelmiségiek aránya. (Beosztott értelmiséginek számít bármilyen magasan kvalifikált ember is, ha nincs vezető pozícióban.) Ugyanakkor minden más foglalkozási kategória aránya az átlag alatt marad. A jelenségre hasonló válasz kínálkozik, mint az előző kérdésnél: ez az értelmiségi kategória az, amely az átlagnál jóval erősebben érdeklődik egy folyóirat iránt.

4. tábla: A válaszolók megoszlása foglalkozás szerint (százalékban)

	Szombat olvasók	Teljes minta
Vezető állású	14	26
Beosztott értelmiségi	49	29
Önálló vállalkozó	10	16
Egyéb szellemi	18	21
Szakmunkás	8	6
Egyéb	1	2
Összesen	100	100

Újságok, folyóiratok

Az újság- és folyóirat-olvasási szokásokat firtató kérdésünk szenvedélyes információéhséget tárt föl. A válaszolók 87 százaléka legalább egy napilapot olvas, 27 százalékuk kettőt is. Az olvasott napilapok a következők:

5. tábla: Olvasott napilapok

Népszabadság	122 fő (62 százalék)
Magyar Hírlap	49 fő (25 százalék)
Vidéki helyi lap	17 fő (9 százalék)
Népszava	10 fő (5 százalék)
Magyar Nemzet	10 fő (5 százalék)
Egyéb	14 fő (7 százalék).

A hetilapok terén – tekintettel az igen nagy választékra – kissé nehezebb a táblázatot összeállítani. A válaszolók 83 százaléka olvas rendszeresen legalább egy hetilapot, 55 százalékuk legalább kettőt, 27 százalékuk pedig hármat vagy még többet. A válaszolóink számára legfontosabb hetilapok:

6. tábla: Olvasott hetilapok

168 óra	69 fő (35 százalék)
HVG	67 fő (34 százalék)
Élet és Irodalom	36 fő (18 százalék)
Hócipő	24 fő (12 százalék)
Magyar Narancs	16 fő (8 százalék)
Nők Lapja	12 fő (6 százalék)

A kérdőíveken összesen 43 féle hetilap szerepelt. Érdekességként jegyezzük meg, hogy a Magyar Demokratát is említették öten. Mint a pártpreferenciákat firtató kérdésből később kiderül, ők határozottan jobboldali meggyőződésű emberek. Ketten közülük előfizetői a lapnak és zsidónak vallják magukat, a másik három válaszoló alkalmi olvasó, akinek identitása válaszaikból nem derül ki.

A folyóiratok áttekinthetetlen piacáról válaszolóink 83 különböző periodikát említettek – nem beszélve a külön meg nem nevezett szakmai folyóiratokról. Különféle orvosi-egészségügyi folyóiratot 18 válaszoló tüntetett fel. A leggyakrabban szereplő lapok:

7. tábla: Olvasott folyóiratok

Múlt és Jövő	27 fő (14 százalék)
História	11 fő (6 százalék)
Remény	9 fő (5 százalék)
Mozgó Világ	7 fő (3.5 százalék)
Kritika	5 fő (2.5 százalék)

Kereken 100 válaszoló (51 százalék) olvas legalább egy folyóiratot, 52-en kettőt, 23-an hármat vagy többet. Bízvást elmondható tehát, hogy a *Szombat* olvasótáborának kemény magja szenvedélyesen érdeklődik a nyomtatott sajtó iránt, korántsem él valamiféle szellemi gettóban. Első hallásra könnyű összefüggésbe hozni ezt a jelenséget a válaszadók magas átlag életkorával: nyugdíjasként vélhetően több idejük van olvasni. A statisztika azonban nem mutat összefüggést az olvasott lapok mennyisége és az olvasó életkora között.

Politikai pártok

Milyen pártokra szavaztak az elmúlt választások során? A válaszokat a 4. táblázat mutatja be.

8. tábla: Pártpreferenciák az elmúlt három választás során (fő)

	1990	1994	1998
Fidesz	2	2	9
Kisgazdapárt	1	2	1
MDF	6	2	1
MIÉP	-	1	1
MSZP	56	63	71
Munkáspárt	5	3	3
SZDSZ	92	96	82
Egyéb	1	-	1
Összesen	163*	169	169

* A kérdésre nem válaszolókat a táblázatban nem tüntettük föl.

Az adatokból világosan látszik, hogy az SZDSZ és az MSZP mindhárom alkalommal olvasóink szavazatainak túlnyomó részét (több mint 90 százalékát) söpörhette be. Az 1998-as as választáson az MSZP előretört a *Szombat* táborában, az SZDSZ pedig visszaesett, de még mindig az első helyen áll. 1994-ről 98-ra a Fidesz is megerősödött: olvasóink szavazataiból 2 helyett immár 9 jutott neki. A politikai preferenciák életkori különbségeket is takarnak: SZDSZ-es szavazóink átlagéletkora 59 év, az MSZP híveié 66 év, a Munkáspárt csekély gárdája a korelnök 74 évvel. A Fidesz megnövekedett táborának átlagéletkora 55 év.

Olvasóink döntően baloldali-liberális politikai hajlandósága a fentiekből mindenki számára világos lehet. Ugyanezt igazolják az olvasott napi- és hetilapok is. A *Szombat* szerkesztőinek törekvése, mellyel megpróbálják lapjukat a politikai szekértáborok meghatározta térből kiemelni, feltehetőleg nem mindenki helyeslésével találkozik tehát. A magyar politikai élet mai tendenciája azonban a radikalizálódás. A mérsékelt jobbközép hívei nem találnak maguknak platformot, ennek híján pedig a zsidó közösség tagjai a jobboldaltól eltávolodnak.

Zsidóság

Kérdőívünk második része az olvasók zsidóságával kapcsolatos tények után tudakozódott. Első kérdésünkre a 195 válaszolóból 16-an a „nem vagyok zsidó" alternatívát választották. Közülük azonban többen látogatnak zsidó programokat, négyen időnként zsinagógába járnak, heten olvasnak zsidó folyóiratot. Politikai preferenciáik – egy-két esettől eltekintve – nem térnek el a többi válaszadóétól. E kategória többsége tehát föltehetőleg szimpatizánsokból áll, noha akad köztük egy-két erősen jobboldali meggyőződésű ember, és talán egy-két, titokzsidó" is.

Fent említett kérdésre 154 fő, a válaszolók 84 százaléka úgy nyilatkozott, hogy erős zsidó tudattal rendelkezik. (16-an nem válaszoltak.) 26 válaszoló zsidóságának egyedi definícióját adta, melyeket nemigen lehet kategorizálni. álljon itt néhány példa!

„Nem születtem zsidónak, de erős zsidó tudatom van."

„Nem vagyok zsidó, csak látogatóként."

„Származási és nem vallási alapon kötődöm a dologhoz."

83 fő, az összes válaszoló 43 százaléka tagja valamelyik zsidó szervezetnek. Első helyen áll a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület (a *Szombat* kiadója) 46 taggal, utána a Mazsihisz 23 taggal. A kérdőívet visszaküldő olvasóink közül alig néhányan tagjai mindkét szervezetnek. Fenti kettőn túl olvasóink további 16 szervezetet jelöltek meg. Ezek közül a Szim Salom Reformzsidó Közösség 6 fővel, a Magyar-Izraeli Baráti Társaság 6 fővel, a B'nai B'rith Egyesület 3 fővel képviselteti magát.

A többi szervezetet egy-két válaszoló említette. 11 fő a fenti szervezetek valamelyikében tisztséggel is rendelkezik.

A válaszolók 43 százaléka évente egy-két alkalommal jár zsinagógába, 23 százalék ennél gyakrabban, 34 százalékuk egyáltalán nem jár. A „más zsidó rendezvények" kategóriában hasonló a helyzet: 36 százalék évente néhány alkalommal jár ilyen összejövetelekre, 34 százalék gyakrabban, 30 százalék egyáltalán nem. Olyan válaszoló azonban csupán 21 fő akad (12 százalék), aki következetesen távol tartja magát mind a zsinagógától, mind a szekuláris zsidó programoktól.

A karácsonyt válaszolóink 34 százaléka (67 fő) ünnepli, 59 százalékuk (114 fő) viszont e kérdésre nemleges választ adott. (14 fő egyáltalán nem válaszolt.) Miután a karácsony a legnagyobb társadalmi nyomással járó ünnep, ennek meg nem tartása önmagában is bizonyos zsidó alapok meglétére enged következtetni. (Ha a nem zsidó olvasókat leszámítjuk, a karácsonyt nem ünneplők aránya a *Szombat* törzsközönségének körében 63 százalékra emelkedik.)

A 9. táblázat más zsidó hagyományok megtartását mutatja*.

9. tábla: Zsidó hagyományok tartása (százalék)

	Szombat olvasók	Teljes minta
Szombat megtartása	14	18
Széder este megtartása	29	42
Hanukka megünneplése	32	51
Kóser háztartás	8	12***
Fiúgyerek körülmetélése	17	24
Mezüze az ajtófélfán	21	27
Böjt Jom Kipurkor	34	50
Zsidó temetkezés	44	62

Amint látható, törzsolvasóink a zsidó átlagnál erősebben ragaszkodnak e hagyományokhoz, ami nem meglepő, hiszen egy zsidó folyóiratra előfizetni egymagában bizonyos elkötelezettségre utal. Zsidó olvasóink közül 151 (93 százalék) a fenti hagyományokból legalább egyet megtart. 45 fő (a zsidó válaszolók 28 százaléka) további tizennyolc féle szokás megtartását említette, melyek közt a „biblia olvasása" éppúgy szerepel, mint a sóletfőzés. Ebből kilenc alkalommal írták be az „ünnepi gyertyagyújtást" (az ünnep megjelölése nélkül) és hat ízben a mártír-istentiszteleten való részvételt.

Válaszolóink közül 49-en jártak zsidó elemi iskolába, 16-an pedig zsidó középiskolába. Előbbiek mind a hetven év fölötti korosztályhoz tartoznak, utóbbiak között akad egy-két ember fiatalabb nemzedékből, akik még a rendszerváltás előtt jártak az Anna Frank gimnáziumba. Zsidó hittant tanultak az iskolában, illetve talmud-tóra oktatásra jártak 80-an. Döntő többségükben ők is az idősebb nemzedék tagjai. Jesivatanulmányokat négyen említettek: két huszonéves és két nyolcvanéves válaszoló. További 28 válaszoló vett részt a legkülönfélébb, zsidó ismereteket bővítő kurzuson, melyek közt Bálint házi előadások éppúgy szerepeltek, mint izraeli cionista tábor. A legtöbben (9 fő) a „héber nyelvtanfolyam" meghatározást írták be.

40 fő számolt be arról, hogy tagja (volt) a cionista mozgalomnak. Közülük ketten 1989 után, 38-an még a háború előtt. 93 válaszoló ismeri ki magát a héber írás rejtelmeiben. Örvendetes módon korántsem csak az idősek: ebben a csoportban minden korosztály megtalálható. A 195 válaszolóból mindössze 61 nem járt Izrael-

* E táblázatban, valamint a zsidósággal kapcsolatos további kérdéseknél csak a magukat zsidónak vallókat tüntettük föl.
** Kovács András felmérése alapján
*** Kóser és „kóser jellegű" háztartás együtt

ben. Az Izraelt megjárt 134 fő közül 41 három vagy több alkalommal is elutazott oda, ketten pedig tíz évig éltek ott. Saját bevallásuk szerint kilencen jól beszélik a modern héber nyelvet, további huszonöten pedig gyengén. (Mivel a kérdésben nem az „ivrit" meghatározás szerepelt, lehetséges, hogy néhányan a bibliai héber ismeretét is ideszámították.)

A közösségbe való beágyazódást mutatja az egyéb zsidó sajtótermékek olvasása is. Válaszolóink közül 139 fő olvas más zsidó újságot, közülük 84-en kettőt vagy többet is. Az „erősorrend" a következő:

Új Élet	83 fő
Erec	61 fő
Múlt és Jövő	41 fő*
Egység	30 fő
Remény	10 fő

Ezen kívül további tíz zsidó periodika szerepelt a listán – köztük három idegen nyelvű.

A fentiek alapján örömmel állapíthatjuk meg, hogy a *Szombat* olvasóinak kemény magja a zsidó közösség és a hagyomány világába mélyen beágyazódik, ugyanakkor a „külvilág" dolgaiban is rendkívül tájékozott. Háromnegyed részük diplomával rendelkezik, ami kiugróan magas arány – még a zsidó közösségen belül is. Többségük a „senior" korosztályba tartozik: az átlagéletkor – mint már említettük – 61 esztendő. Ebből persze nem az következik, hogy kevesebb idős embert szeretnénk olvasóink táborában látni, pusztán az hogy, a *Szombat*nak nagyobb vonzerőt kellene a fiatalokra gyakorolnia, bár az ifjúság érdektelensége a zsidó közösség és kultúra iránt túlmutat a *Szombat* gondjain.

Gadó János

* Ez a szám nagyobb, mint ahány válaszoló a magyar folyóiratok közt említette a *Múlt és Jövőt*. Az eltérés oka feltehetőleg az, hogy aki ez utóbbi kategóriában feltüntette a folyóiratot, az a másik helyre nem írta be még egyszer. Ugyanez vonatkozik a *Remény* című folyóiratra.

LUGOSI VIKTÓRIA

Irracionalitás

Nézem az Afganisztánról szóló brit dokumentumfilmet, és a rejtett kamera kétséget kizáróan mutatja, ahogy az ENSZ pénzéből felépült sportpályán a közönség nagy ovációja közepette embereket végeznek ki. A két férfit és három nőt házasságtörésen kapták, a tálibok pedig nem húzták az időt kétes értékű bírósági eljárásokkal. Fejbe lőtték őket és kész. A megkérdezett tálib vezető, a már nyílt interjúban az ENSZ-et hibáztatja. Azt mondja, nem érti miért kérik számon rajtuk, hogy más célra használják a sportpályát, mint amire építették. Nekik nincs vesztőhelyük! Ha majd az ENSZ épít nekik egy vesztőhelyet, akkor majd a sportpályán focizni fognak. Világos nem?

Nem tudom, hol volt mostanáig ez a film, és hogy miért is lapoztam át eddig az afgán híreket. Vagy nem volt mit átlapozni? Tudtam, hogy lerombolják a Buddha szobrokat, de úgy gondoltam, irracionális fanatizmus, ilyen is van a világban. Azt már a limonádé ízű, ámde mégis dokumentarista hercegnős regényekből tudjuk néhány hónapja, hogy a szaudi apák, ha foltot vélnek felfedezni lányuk becsületén, akkor saját kezűleg gyilkolják meg őket, méghozzá az erre a célra szervezett pompás partykon, az összegyűlt nagyérdemű nagy megelégedettségére. Tudomásul vesszük, hogy a férjek, ha elégedetlenek mondjuk huszonéves feleségükkel, egy lezárt szobába csukják őket, s innentől a szolgák életük végéig egy lyukon tolják be neki az ennivalót, halálukig nem láthat embert, könyvet, de mást sem, mint a négy falat.

Irracionalitás. Akárcsak a gyerekek terrorista kiképzése, a szent háború, a levélbe zárt gyilkos porok. És akkor jönnek a szabadelvű filoszok, és azt mondják, hogy ezt a népet is meg kell érteni, mert ha nem lenne globalizáció, meg szegénység, akkor nem bántottak volna senkit. Mert hiszen kell lenni logikus magyarázatnak, és ez az egyetlen.

Itt van egy szegény, elmaradott közösség, amelynek erre kiképzett tagjai minden jel szerint internetes levelezésében egy-egy ártatlan, úgynevezett jpg

formátumú családi fénykép, mások számára érthetetlen digitális jelei közé rejtik a terrorista üzeneteket, és erre a világ vezető hatalma azután jön rá, hogy éveken át dollármilliókat költött olyan program futtatására, amely a levelekből kiszűri a beleírt *bomba*, *támadás* és hasonló szavakat. Ez sem kevésbé irracionális. Időközben Afganisztánban betiltják az angol nyelvet, s csador ide vagy oda, vallásos férfiak többé nem tartózkodnak egy helyiségben nőkkel, New Yorkban kampányt kezdenek, hogy tudassák a The New York Times-t nem a városban nyomják, nyugodtan meg lehet érinteni, azaz veszélytelen az olvasása, Brüsszelben egy fehér poros csomag átvétele után kiderül, baj esetén milyen veszélyekkel jár a rutinszerű kézfogás. Irracionális.

Mindenestre az emberek életösztöne határtalan. Amikor pesti ismerősöm NY-ban élő lányának azt üzeni, biztos, ami biztos, menjen és vásároljon be néhány napra való élelmet, elégedetten nyugtázza, hogy a terhes nagylány szót fogadott. Csak utóbb derül ki, hogy nem száraztésztát, meg cukrot és babot vett, ahogy ő képzelte – mert a rutin nagy úr –, és még csak nem is csirkelevest vagy chilikonzervet az esetleges nehéz napokra, hanem fagylaltot, négy ízben, mert lehet, hogy a bajban majd nem lehet pisztáciát kapni.

Úgyhogy pánik ide vagy oda, a helyzet még nem annyira rossz. Ugyan mindenki szorongással nyitja ki a leveleit, és a porcukor látványa is sokkoló, de még mindig több Viagra fogy, mint amennyi Cipromax, azaz lépfene elleni gyógyszer. Mert nem csak hajózni kell...

***Salman Rushdie** írása még az amerikai bombázások előtt született, és azt a reményt fogalmazta meg, hogy az Afganisztán elleni háború elkerülhető. Ez illúziónak bizonyult, a kor a neves literátor véleményétől eltérően reagált a gyilkosok által kiváltott civilizációs kihívásra. Rushdie két világ lakója, gyermekkorában Pakisztánban élt mohamedán családjával, majd Londonban folytatta tovább tanulmányait. Sátáni Versek című kötetéért még Irán nagyhatalmú ura, Khomeini ajatollah egy fatwával halálra ítélte, és élete azóta az iszlám fundamentalisták előli rejtőzésben, illegalitásban telt. A muszlim, de Nyugaton élő toleráns Rushdie egyszerre látja a Nyugat és a Kelet előnyeit, és hátrányait, így talán mindenkinél érzékenyebben reagált a szeptember 11-i terrorista merényletre, melyet a Nyugat nyitottságát kihasználó keletiek követtek el, s mely Rushdie-t, a Nyugat nyitottságát interiorizáló, magáévő tevő keletit is sokkhatásként ért. Vívódását jól tükrözi alábbi írása.*

SALMAN RUSHDIE

Harc a láthatatlanság erői ellen

2000. januárjában ezt írtam egy napilap hasábjain: „az új kor meghatározó küzdelme a terrorizmus és a biztonság között fog dúlni", és aggódva gondoltam bele, hogy ha valóban a biztonsági szakértők által kidolgozott „lehető legrosszabb forgatókönyv" szerint kell majd élnünk, talán túl sokat fel kell majd adnunk szabadságjogainkból a titkos világ láthatatlan árnyékharcosai elleni küzdelemben. Azt írtam, hogy a demokráciához átláthatóságra van szükség, s hogy a biztonság és a szabadság közötti küzdelemben mindig a szabadság javára kell hibáznunk. Szeptember 11-én azonban a lehető legrosszabb forgatókönyv vált valóra.

Erőszakot tettek városunkon. Jómagam az egészen új sütetű New York-iak közé tartozom – ám New York sebeit azok is mélységesen megérezték, akik még soha nem tették be lábukat Manhattan-be, hiszen New York a látható világ dobbanó szíve, szókimondó és szikrázó szellemű, **Walt Whitman** szavaival *„orgiák városa, séták és örömök városa," „büszke és szenvedélyes város – forró, őrült és különc város!"* A láthatatlanság erői a láthatóság e fényes fővárosára mértek rettenetes csapást. Fölösleges fejtegetnünk, milyen rettenetes volt ez a csapás, hiszen mindannyian láttuk, és mindannyiunkat megváltoztatott. Most azon kell dolgoznunk, hogy a seb ne bizonyuljon halálosnak, hogy a látható dolgok világa győzedelmeskedjék azon leplezett szándékok felett, amelyek csak szörnyű cselekedeteiken keresztül érzékelhetőek.

Amikor a szabad társadalmakat biztonságossá – biztonságosabbá – akarjuk tenni a terrorizmus fenyegetésével szemben, polgári szabadságjogainkat végső soron csorba érheti. A szabadság részleges korlátozása fejében azonban jogunk van elvárni, hogy városaink, vizünk, repülőgépeink és gyermekeink nagyobb védelmet élvezzenek, mint eddig. A választ, amelyet a Nyugat a szeptember 11-i támadásokra ad, nagyrészt annak fényében kell majd megítélnünk, hogy az emberek újra biztonságban kezdik-e majd érezni magukat otthonaikban, munkahelyeiken, mindennapi életükben. Ezt a magabiztosságot vesztettük el, és ezt kell visszanyernünk.

A következő kérdés az ellentámadásé. Igen, saját árnyékharcosainkat be kell vetnünk az övéik ellen, és reménykednünk kell, hogy a harcban a mieink kerekednek felül. ám e titkos háború egyedül nem hozhat győzelmet. Szükségünk lesz nyílt politikai és diplomáciai offenzívára is, amelynek célja a világ néhány legtüskésebb problémájának megoldása, s ezek közül a legelső az a küzdelem, amelyet Izrael és a palesztin nép vív egymással a területért, a méltóságért, az elismerésért és a túlélésért. A jövőben sokkal jobb ítélőképességre lesz szükség valamennyi oldalon. Talán nem kellene több szudáni aszpiringyárat bombázni, ha egy mód van rá. És most, amikor úgy tűnik, Amerika bölcs elméi megértették, hogy helytelen lenne zsarnokai gonosztetteinek megtorlásaként a nyomorban és elnyomásban senyvedő afgán népet bombázni, talán e bölcsességet a múltba visszatekintve is alkalmazni tudják majd mindannak megítélésében, ami Irak nyomorban és elnyomásban senyvedő népével történt. Ideje abbahagyni az ellenségteremtést és végre barátokat keresni.

Azzal, hogy ezt mondom, semmiképpen sem csatlakozom azokhoz a vad kirohanásokhoz, amelyeket a baloldal egyes képviselői intéztek Amerika ellen, és amelyeket az Egyesült Államok elleni terroristatámadások legkellemetlenebb következményei között tartok számon. „Az amerikaiakkal az a baj..." – „Amerikának meg kell értenie..." – Mostanában igen gyakori az a fajta szemforgató erkölcsi relativizmus, amelynek megnyilatkozásait rendre az ilyen és hasonló kifejezések vezetik be. Egy országnak, amely éppen elszenvedte történelme legpusztítóbb terrorista támadását, egy országnak, amely mélyen gyászol és amely szörnyű fájdalmakat él meg, szenvtelenül azt mondják, hogy ő maga felelős állampolgárai haláláért. („Ezt érdemeltük, *sir*?", kérdezte nemrégiben az egyik látogatóba érkezett brit újságírótól egy rémült tekintetű munkás a becsapódási pont közelében. E megszólítás mélyen megdöbbent a maga komor udvariasságával.)

Ne veszítsük szem elől, miért is kell visszataszító ostobaságnak tekintenünk ezt a *bien-pensant* Amerika-ellenességet. A terrorizmus az ártatlanok legyilkolása, amely ez alkalommal tömeggyilkosságig fajult. Aki erre a rémtettre mentséget talál az Amerikai Egyesült Államok kormányzati politikája elleni vádak hangoztatásában, az megtagadja minden erkölcsiség alapgondolatát: hogy az egyén felelős cselekedeteiért. Tovább megyek: a terrorizmus nem a jogos panaszok törvénytelen eszközökkel való orvoslásának útja. A terrorista a világ sérelmeinek leplébe burkolja magát, hogy elfedje valós indítékait. Bármit akartak is elérni a gyilkosok, nem tűnik valószínűnek, hogy egy jobb világ építése terveik között szerepelt volna.

A fundamentalisták nem pusztán épüle-

teket akarnak romba dönteni – annál sokkal többet. Az ilyen emberek ellenséget látnak a szólásszabadságban, a politikai többpártrendszerben, az egyetemes felnőttkori választójogban, a felelős kormányzásban, a zsidókban, a homoszexuálisokban, a női jogokban, a pluralizmusban, a szekularizmusban, a rövid szoknyában, a táncban, a borotvált férfiarcban, az evolúció elméletében, a szexben – és a lista korántsem teljes. Zsarnokokkal van dolgunk, nem muszlimokkal. (Az iszlám keményen bánik az öngyilkosokkal: arra ítéltetnek, hogy az örökkévalóság végezetéig újra és újra átéljék halálukat. Azt azonban a világ valamennyi muszlimjának alaposan meg kell vizsgálnia, miért fajzik hőn szeretett hitük megannyi erőszakos mutánst. A Nyugatnak meg kell értenie saját Unabomber-eit és **McVeigh**-eit, s ugyanígy az iszlámnak is szembe kell néznie a maga bin Ladeneivel.) **Kofi Annan**, az *Egyesült Nemzetek Szervezetének* főtitkára nemrég azt mondta, immár nem elég az önmeghatározáshoz, hogy kinyilvánítjuk, mi mellett állunk – arról is színt kell vallanunk, mi az, amivel szemben fellépünk. Nos, én megfordítanám ezt a javaslatot, mert e pillanatban egy eszelőssel állunk szemben. Öngyilkos merénylők széles törzsű repülőgépekkel a Világkereskedelmi Központ és a Pentagon épületébe csapódnak? Hm... igen, ezt ellenzem. De mi az, ami mellett kiállunk? Mi az, aminek védelmében életünket kockáztatjuk? Vajon egyértelműen egyetérthetünk-e abban, hogy a fent felsoroltak – igen, még a rövid szoknya és a tánc is – olyasmi, amiért érdemes meghalnunk?

A fundamentalista azt hiszi, hogy mi semmiben nem hiszünk. Világnézetét átitatják az abszolút bizonyosságok, miközben mi – véleménye szerint – élvhajhász gyönyörökbe merülünk. Hogy bebizonyítsuk tévedését, először meg kell győznünk önmagunkat arról, hogy nincs igaza. Meg kell állapodnunk abban, hogy mi az, ami számít: a csókolózás a nyilvános tereken, a szalonnás szendvics, a vita, a legutolsó divat, az irodalom, a nagylelkűség, a víz, a világ erőforrásainak méltányosabb elosztása, a filmek, a zene, a gondolatszabadság, a szépség, a szerelem. Ezek lesznek a mi fegyvereink. Nem háborúval győzzük le őket, hanem azzal a választásunkkal, hogy félelem nélkül éljük az életünket.

Hogyan győzzük le a terrorizmust? Ne hagyjuk magunkat terrorizálni. Ne hagyjuk, hogy a félelem irányítsa az életünket. Akkor sem, ha rettegünk.

Török Attila fordítása

Kétezer év zsidó–német történelem

Szeptember 9-től egy héten keresztül tartott a berlini zsidó múzeum megnyitójának ünnepségsorozata. Helyhiány miatt vasárnap még csak a nagyszámú díszvendég-sereg tekinthette meg a kiállítást, a sajtó képviselőit is csak egy nappal később tudták fogadni. A széles közönség előtt 11-én este nyitották meg a kapukat.

A **Daniel Libeskind** által tervezett sokak szerint bizarr kinézetű építmény 1999-re készült el. Annak idején már az üres épületnek is többszázezer látogatója volt. Létrejöttének története hosszú időkre nyúlik vissza. Berlin első zsidó múzeumát 1933-ban nyitották meg az Oranienburger Strassen, a Gestapo ezt 1938-ban bezáratta, kiállítási tárgyait elkoboztatta. Ezt követően 1966-ban a *Jüdische Wochenzeitung*-ban (*Zsidó Hetilap*) jelent meg adakozásra történő felhívás, ekkor határozták el ugyanis, hogy újból felépítik a múzeumot. A berlini zsidó hitközség fennállásának háromszázadik évfordulója alkalmából, 1971-ben – a város nyugati felében – a Berlin Múzeumban rendeztek egy kiállítást. 1980-tól ugyancsak itt, már állandó jelleggel működik tárlat. 1986-ban a Martin Gropius épületben kap néhány helyiséget a Berlin Museum zsidó részlege. 1989-ben Daniel Libeskind pályázati úton lehetőséget kap a Berlin Múzeumban lévő részleg kibővítésére. 1992-ben önálló Libeskind-épület alapkövét teszik le. A városi múzeumban működő zsidó múzeum igazgatójává **Amnon Barzel**t nevezik ki. 1997-ben miután a hitközség úgy érezte képtelenség a szenátussal együttműködni azonnali hatállyal elbocsátották, helyét **Michael Blumenthal** foglalja el. (Blumenthal egyébként **Jimmy Carter** elnöksége alatt volt pénzügyminiszter az Egyesült Államokban.)

Az újonnan épülő zsidó múzeumot helyileg sem akarták a berlini múzeumi negyedtől elválasztani. Gettóizálódását mindenképp kerülendőnek tartották, s a Berlin Museummal való kapcsolatát is szerették volna megőrizni. Kár, hogy a barokk épület most viszont teljesen elnyomja a modern stílusú fémszerkezetet.

A Libeskind épület szerkezete a **Mathias Goeritz** által tervezett, Mexico City-ben található *El Eco* múzeum vázát követi. Goeritz a náci uralom alatt menekült Berlinből Mexikóba, ahol a kígyó szerkezetű, tornyos falú, érzelmekre ható épületeivel vált híressé. Éles ívek, lőrésszerű, ferde nyílások, ferde falak holtterek találhatók Libeskind épületén is, melynek költségei meghaladták a 120 millió márkát.

A szokatlan formájú, ferde síkokkal határolt épület szerkezete belülről sem kevésbé bonyolult. A zegzugos helyiségeket egyenes vonalak robbantják szét, az így keletkezett üres terek az Auschwitz utáni űrt szimbolizálják. A változatos homlokvonalak és a derékszögű ablakokon át érkező fény kontrasztja dramaturgiai törést idéz elő, mely a történelmi szakadásokat, az elbeszélés megszakadását fejezi ki. A bejáratnál gránátalmafa, a termékenység zsidó szimbóluma, fogadja a látogatót. Az ablakon kinézve a „száműzetés kertjé"-nek rügyező olajfái láthatók, a kert mellett a holocaust-torony található. **Thomas Friedrich** és **Ken Gorbey** a kiállítás tudományos vezetőinek közlése szerint zömmel eredeti tárgyakat állítottak ki. A leglátványosabb talán egy a Vatikánból származó középkori okmány, **Konstantin** császár 321-ben keltezett rendeletének másolata, melyben először említik meg, hogy a német térségben zsidó települések is vannak. Konstantin engedélyezte akkoriban, hogy a zsidók városi hivatali tisztségeket viseljenek. Az eredeti kiállítási tárgyak közé tartozik továbbá a héber feliratú, legrégibb berlini sírkő, **Moses Mendelssohn** szemüvege, illetve a holocaust áldozatok és túlélők hagyatéká-

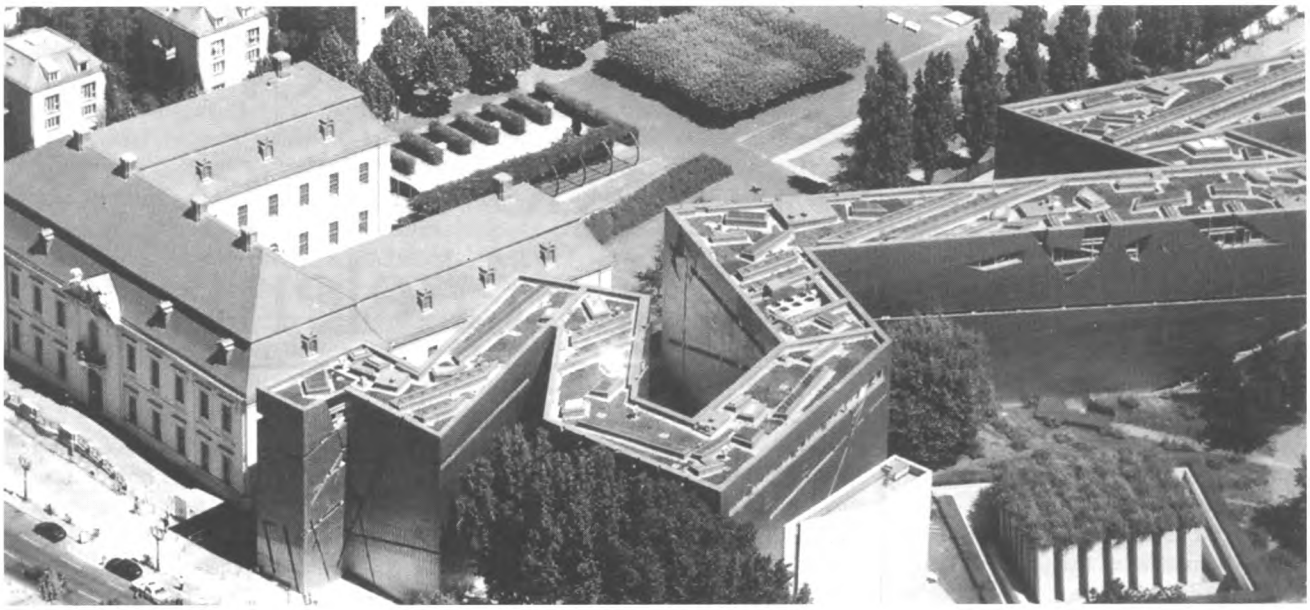

nak darabjai. (A hetvenes évek óta többször is közzétettek hirdetést, melyben a túlélők, az emigránsok, illetve családtagjaik segítségét kérték, hogy emléktárgyakkal gazdagítsák a múzeum állományát.) Érdekes látványosságnak ígérkezik a középkori Worms zsidó helyszíneinek háromdimenziós videótechnikával és tükrökkel megoldott utánzata, valamint **Joseph Süss Oppenheimer** cellájának másolata, melynek rácsai mögött a történet filmváltozatából vetítenek részleteket. Megtalálhatók a gyűjteményben **Lesser Ury**, **Jakob Steinhardt**, **Ludwig Meidner** festményei is. Az Oranienburger Strasse-i zsidó hitközséget 1933-ban Ury *Jeremiás* és Steinhardt *Próféta* című műveivel nyitották meg. Amikor 1938-ban a nácik elkobozták az állományt, Ury festménye elkallódott, később, kerülő utakon néhány képe viszont Berlinbe került. Így látható most a *Mózes*, a *Rebekka a kútnál*, illetve a *Jeremiás* egyik kisebb verziója. Steinhardt *Prófétája* visszakerült, a tőle származó képek legnagyobb gyűjteményével jelenleg e múzeum rendelkezik. (A festő átélte mindkét világháborút, a holocaustot, az izraeli függetlenségi háborút, a Hatnapos háborút és a Sinai háborút.) Az állandó kiállítás részét képezi az út a imaházhoz, az átkelés a Vörös tengeren című műve. A festmények és az eredeti grafikák között található **Max Liebermann** *Amszterdami zsidó utca* című sorozatának egyik darabja, **Ephraim Mose Lilien** szecessziós grafikái, melyekre erős hatást gyakorolt a cionizmus és a „zsidó reneszánsz" művészete és filozófiája. A második emeleti történelmi panoráma kronológiai sorrendben kíséri végig a zsidóság történetét, kezdve az ókori településektől, az askenázi zsidóság középkori világán keresztül Moses Mendelssohn felvilágosodáskori korszakáig. Az első emeleten, a 19. és 20. századdal folytatódik a német zsidóság emancipációjának történelme, melyet tizennégy korszakra bontottak. A kiállítás szervezői kezdettől fogva hangsúlyozták, hogy nem a zsidók áldozati szerepét akarták kihangsúlyozni, ennek megfelelően a holocaust sem került központi megvilágításba. A német zsidók kétezer éves történetének bemutatásával arra akartak rávilágítani, mondotta Michael Blumenthal, hogy a zsidóknak európai viszonylatban egészen korán sikerült a német társadalomba integrálódniuk, környezetük életéhez, kultúrájához rengeteg dologgal járultak hozzá. „Legfőbb ideje annak, hogy megmutassuk, mennyire más utat járt volna be a német kultúra, tudomány és társadalmi élet a zsidó polgárok közreműködése nélkül" – mondta **Michael Friedman**, a zsidók központi tanácsának alelnöke. Bemutatják azonban azt is, milyen szörnyűségeket idézett elő a zsidó kisebbséggel szembeni intolerancia, a náci uralom. Végül, hogy miként fejlődött a háború után a német-zsidó élet. Mindezek mellett persze helyet kapnak a kiállításon a közösségi- és vallási élet mozzanatai is.

Az állományt gazdagította a német nyelvű zsidó kultúra és történelem kutatására 1955-ben alapított New York-i *Leo Baeck Intézet* adománya is. A kilencezer darabból álló archív anyagban magánszemélyek, szervezetek és a hitközség gyűjteménye található meg. 1200-at, köztük **Heine**vel, **Einstein**nel, **Rosa Luxemburg**gal kapcsolatos anyagokat, már a vasárnapi megnyitóra magával hozta **Carel Strauss**, a New York-i intézet igazgatója. A dokumentumok túlnyomó része német nyelvű, ezeket az Egyesült Államokban is elsősorban külföldi érdeklődők keresték.

A németországi megnyitó díszvendégei között volt **Avraham Burg**, a Knesszet elnöke, **Simon Stein** izraeli követ, **Paul Spiegel**, a zsidó központi tanács elnöke, **Israel Singer** a Zsidó Világkongresszus főtitkára; az American Academy kuratóriumának elnöke, illetve tiszteletbeli elnöke: **Richard Holbrook** és **Henry Kissinger**. A meghívottak között volt továbbá **Mádl Ferenc** köztársasági elnök, **Johannes Rau**, a német szövetségi elnök, **Gerhard Schröder**, kancellár, tizenegy miniszter, a kultrális életből pedig **Marcel Reich-Ranicki** és **Konrád György**. A gálakoncerten **Daniel Barenboim** vezényletével a *Chicago Symphony Orchestra* játszott.

A meghívottak többségében bár bizonyára felrémlettek a múlt borzalmai, az intézmény megnyitása ugyanakkor reményt is ébreszthet, hogy a német fővárosban van hely a zsidó kultúra és történelem számára. A rengeteg érdeklődő pedig azt mutatja, hogy Berlin nem csak elviseli a múzeum létét, hanem be is fogadja azt.

Papp Kornélia

PRÁGAI HITKÖZSÉG

Reformer elnök, ortodox főrabbi

A prágai zsidók azt remélik, hogy az újraéledő, jelenleg 1600 tagú hitközségnek a következő három évre megválasztott elnöke megszünteti a súlyos belső megosztottságot. A 32 éves Tomas Jelinek – a korábbi alelnök – azt is célul tűzte ki, hogy a korábbinál élénkebb párbeszédet indít a cseh társadalommal.

– *Sokan már azért is utálnak, hogy egyáltalán megválasztottak* – jegyzi meg keserű mosollyal az arcán. A megjegyzést nem tréfának szánta. A hivatalosan Csehországban élő zsidók mintegy fele tagja a prágai hitközségnek, amely a *Zsidó Hitközségek Cseh Szövetségének* a legfontosabb szervezete. A prágain kívül még kilenc másik hitközség is működik az országban. A Jelinek júliusi megválasztását megelőző hónapokban a vezetőség és a – zömmel nem ortodox – tagság közötti feszültség folyamatosan nőtt, részben azért, mert a hitközségi vezetők nem voltak hajlandóak elismerni a liberális zsidó vallási irányzatokat. A tagság már nyíltan követelte a vezetőségváltást.

Ez most meg is történt. Jelineket, aki a Cseh Köztársaság elnökének, **Vaclav Havel**nak bizalmasa és az elnöki iroda gazdasági tanácsadója, a tagság támogatása szinte besodorta a prágai hitközség elnöki székébe. A fiatalember csak 12 évvel ezelőtt jelent meg a zsidó közéletben, először mint a *Csehszlovák Zsidó Diákszövetség* tagja. A prágai hitközségbe csak később lépett be. 1998-ban Tomas Jelinek és egy barátja, **David Stecher** – akit nemrég választottak meg a prágai hitközség Felügyelő-bizottsága elnökének – együtt elhatározták, hogy „felélesztik" a hitközséget. Kezdetnek elég annyi, hogy hatvan év óta először szerveztek Prágában zsidó bált. A fiatalok úgy vélték, hogy a hitközséget nyitottabbá kell tenni, közelebb kell vinni az emberekhez, főleg a fiatalokhoz. Voltak olyan panaszok is, hogy ha valaki felhívta a hitközséget, a hitközségi alkalmazott, aki be sem mutatkozott, durván elutasította a tanácsért vagy segítségért hozzá fordulót. Ma már a tagság felől beérkező panaszokat a hitközség Felügyelő-bizottsága vizsgálja, amely – Stecherrel az élen – szintén úgy véli, hogy a hitközségnek új, baráti arculatot kell adni.

Egy tavalyi közvélemény-kutatás szerint a válaszolók 75 százaléka azt szerette volna, ha a hitközségek befogadják a zsidóság egyéb, liberális ágait is. Ez a Szövetség ígérete szerint még ez évben meg is történik majd.

Jelinek szerint a Soa előtti csehországi zsidóság nem volt nagyon ortodox és meglehetősen asszimilálódott, s így ma a Cseh Köztársaságban élő zsidók zöme nem vallásos. A liberális ágakat kevésbé szigorúnak, közérthetőbbnek és emberhez közelibbnek tekintik. Csakhogy mindezt a régi vezetőség egy részével igen nehéz elfogadtatni.

– *Két nappal a választás előtt megkérdeztem a hitközség egyik vezetőjét, hogy támogat-e.* Azt válaszolta, hogy ez nehéz kérdés, mert az elnök hagyományosan olyan személy, aki átélte a Soát és hithű zsidó.

A biztosítási kötvényekkel kapcsolatos nemzetközi kárpótlási tárgyalásokon Jelinek képviseli a Cseh Köztársaságot, ő a Mazsök-nek megfelelő cseh közalapítvány kuratóriumának az elnöke is. Nemcsak az egységet szeretné visszaállítani, hanem azt is szeretné elkerülni, hogy a zsidó közösség marginalizálódjon: e célból nyitni kíván a cseh társadalom egésze felé. Már ki is adott egy felhívást, kérve a cseh néptől a kommunizmus bukása óta a közéletet mérgező neonácizmus elítélését. Jelinek azt szeretné, ha a cseh zsidóság a cseh társadalom szerves részévé válna, és az emberekben tudatosulna, hogy a zsidóság is jelen van a közéletben.

Jelinek az eddig elhanyagolt középkorú zsidók felé is nyitni készül. – *Vannak iskoláink a fiatalok számára és felkaroljuk az időseket. De ha valakinek a kora 35 és 55 között van, akkor vele senki sem törődik. Ha a középkorúak számára is szervezünk szociális programokat, akkor ezzel az egész zsidó közösség gazdagodik* – mondja Jelinek. Becslései szerint több száz ilyen zsidó él Prágában. Ezek az emberek azért nem vesznek részt zsidó programokban, mert egyik sem nekik szól. – *Ha lesznek ilyen programjaink, jönni fognak* – bizakodik Jelinek. De más változtatásokat is tervez. A hitközség értékes ingatlanokkal rendelkezik Prágában és vidéken, ezeket szeretnék kihasználni. A tíz cseh hitközség közül csak a prágai az, amely képes önerőből működni.

Jelinek nagyravágyó célokat tűzött ki maga elé, de komoly támogatói is vannak. Egyikük **Karol Sidon**, a Cseh Köztársaság főrabbija, aki ritkán szólal meg, de most azt nyilatkozta, hogy a fiatal hitközségi elnök fényes jövő előtt áll. És persze ott van az ország erkölcsének fő őre, Vaclav Havel is, bár Jelinek fogadkozott, hogy nem fog visszaélni állásával és zsidó ügyekben nem veti latba befolyását a köztársasági elnöknél.

Erről azt mondja: – *Tanácsadói és hitközségi elnöki megbízatásaimat igyekszem mereven szétválasztani. Persze, ha egy olyan komoly ügy merülne fel, ami érinti a Csehországban élő zsidókat is, nem fogok visszariadni attól, hogy tájékoztassam őt.*

A Jerusalem Post alapján

Rajki András

Szlovákia és a zsidók

Akár más kelet-európai államoknak, Szlovákiának is nehezére esik megemészteni saját fasiszta múltját. Ha – mint Nyugaton – előbb a hidegháború akadályozta a teljes tisztázását, úgy 1989 után a nacionalizmus. Ma már azonban nem lehet tovább eltusolni a nácibarát, klerikális-tekintélyuralmi Tiso-rendszer (1938-1945) bűneit.

A vidéki szlovák pap, **Andrej Hlinka** már az első világháború előtt megalapította Szlovák Néppártnak elnevezett mozgalmát. 1918 után, **Masaryk** Csehszlovákiájában ez mind agresszívebb nacionalista párttá vált.

Amikor **Hitler** Csehszlovákia szétzúzása után 1939 márciusában létrehozta a „Szlovák államot", a Hlinka-párt (HSLS) a führer-elv alapján szervezett csatlós állam vezető erejévé vált.

Az állam és az állampárt élén egy pap állott: **Jozef Tiso**, akinek „führer"-pozícióját a „Szlovák Állam" alkotmánya is rögzítette. Tiso papi mivolta ellenére Hitler csodálója volt, aminek számtalanszor kifejezést is adott. A Tiso-féle állam hatóságai buzgón kaptak a németek javaslatán, hogy deportálják a szlovákiai zsidókat Lengyelországba. Szlovákia volt Európa egyelten országa, amely kész volt minden deportáltért „költség-hozzájárulást" fizetni a náci hatóságoknak (500 birodalmi márkát). A szlovák rezsim abban is egyedülálló volt, hogy minden antiszemita intézkedést a parlament útján legitimált, majd pedig alkotmányosan „legalizálta" (1942 május 15-én) a zsidók elhurcolását is az országból.

A szlovák kormány már 1939 április 18-án, egy hónappal az önállóság kinyilvánítása után meghozta az első zsidótörvényeket. Ezeket számtalan, publicisztikai csinnadrattával kísért zsidóellenes rendszabály követte. Csupán az 1940/1941 évben száznegyvenegy ilyen rendelkezés jelent meg. Mérföldkövet jelentett a 198/1941 számú rendelkezés a második „zsidótörvény", aminek kapcsán szlovák hivatalos körök még büszkélkedtek is: ez némely pontban keményebb, mint az úgynevezett nürnbergi törvények.

Az **Eduard Benes** elnökletével a londoni száműzetésből Prágába visszatért kormány 1945-ben komoly dilemmával találta szemben magát: a Csehszlovák Köztársaság egy része többé-kevésbé saját kezdeményezéséből Hitlerhez szegődött, az ő oldalán részt vett a Szövetségesek elleni háborúban és a legsúlyosabb náci bűntettekben. Ugyanakkor az volt a feladata, hogy új életre keltsék Csehszlovákiát mint egységes államot, és megőrizzék az 1918-1938 közötti köztársaság jogfolytonosságát. Hat évig tartó szünet után, az állam megőrzése kapott elsőbbséget. Szlovákia a csehekkel azonos elbánásban részesült, noha akkori szemmel a szövetségesekkel ellenséges nemzet volt. Javára szolgált, hogy a szlovákok egy része 1944-ben fellázadt Németország és a szlovák náci rendszer ellen. (Ezt a „Szlovák Nemzeti Felkelést" egyébként pontosabban és valósabban fedné az „elit-felkelés" fogalma.)

A háború befejeztével Szlovákiában csak ötvenöt halálos ítélet született, ebből huszonkilencet hajtottak végre. Elsősorban német háborús bűnösöket végeztek ki, a szlovákokkal nehezebben ment a dolog. Hóhérkézre jutott **Vojtech Tuka**, az ultraradikális miniszterelnök, **Anton Vasek**, Szlovákia Eichmanja, valamint **Otomar Kubala**, a Hlinka Gárda nevű, az SA és az SS mintájára formált terrorszervezet vezérkari főnöke. Pozsonyban felakasztották végül – persze nem minden prágai nyomás nélkül – a legfőbb felelőst, Tisót, Szlovákia führerét és elnökét. A szlovákiai nácizmus más fő képviselői elkerülték az akasztófát, akár mert megszöktek, akár, mert kihasználtak zavaros viszonyokat. Így például **Alexander Mach**, a Hlinka Gárda főparancsnoka, aki a szlovákiai „Endlösung" egyik legfőbb felelőse volt. Machnak kapcsolatai voltak a kommunistákkal – barátai közé tartozott **Gustáv Husák**, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság későbbi elnöke –, így megúszta börtönbüntetéssel. A közelmúlt politikailag „méltányos" kezelésétől már csak egy lépés volt e múlt teljes kiszorítása a köztudatból.

A múlt személyei a jelenben

Ezt a lépést meg is tették 1948 után a hatalomra jutott kommunisták, akiknek nagyhangú „antifasizmusa" inkább a hatalom megtartásához és a szovjeteknek való udvarláshoz kötődött, ám vajmi kevéssé Szlovákia náci múltjának a feldolgozásához. Ellenkezőleg: a „népi demokrácia kibontakozása" jegyében nem utolsó sorban épp arra törekedtek, hogy a saját zászlajuk alá sorakoztassanak fel korábban nácibarát, plebejus tömegeket. Így aztán bizonyos személyi folytonosság alakult ki olykor még exponált tisztségekben is. **Milo Urban** író, a zsidóellenes uszításra szakosodott *Gárdista* című lap főszerkesztője hamarosan az új urak szolgálatában folytathatta működését, immár természetesen „szocreál" színben. A jogász **Petger Colotka**, aki a Hlinka Gárdának a partizánok elleni harcban és a zsidók legyilkolásában közreműködő „készültségi részlegeinél" (POHG) tevé-

kenykedett, a kommunista uralom utolsó éveiben, Husák idejében, Szlovákia miniszterelnöke lett.

A túlélő zsidók nem jutottak nyugalomhoz. 1946-1948 között Szlovákiában kisebb pogromok voltak. 1950 után eljött a „kozmopolitizmus" és a „zsidó nacionalizmus" elleni harc ideje. A Cionista Szövetség vezetői és más zsidó személyiségek elleni bírósági eljárás Pozsonyban a vádlottakra kiszabott kemény börtönbüntetésekkel ért véget. A hitközségek szövetsége kivételével feloszlattak és betiltottak minden zsidó szervezetet, mint „az amerikai imperializmus ügynökségeit", az emberbaráti szervezeteket sem leszámítva. Azokban az évtizedekben a holokauszt témája természetesen tabu volt. 1968 után a kormányhű sajtóban még mindig az „anticionizmus" kísértett (a gyakorlatban ez semmi mást nem jelentett, mint közönséges antiszemitizmust): Husák a Prágai Tavaszban is „az amerikai irányítású cionizmus" művét látta.

Három évvel az 1989-es „bársonyos forradalom" után az derült ki felmérésekből, hogy a szlovák lakosság harmada a zsidókban „a politikai fejlődésre nézve veszélyt" lát. Szlovákia lélekszáma 5,4 millió, a zsidók számát legfeljebb ötezerre becsülik.

Az eltelt nyolc évben a Szlovák Köztársaság kormányai ismételten kinyilvánították, hogy az új állam nem tekinti magát a Hitler-barát „Szlovák Állam" utódának. Nacionalista jobboldali körök azonban más nézeten vannak, az ő számukra a Tiso-rezsim tisztára mosdatása a cél. (A politikai irányultság fogalmait viszonylagossá teszi Szlovákiában a szélsőbal – és a szélsőjobboldali erők összefonódása.). Minthogy pedig annak a zsidóüldözés volt a leggonoszabb, legszégyenletesebb tette, a revízió problémája lényegénél fogva összekapcsolódik az antiszemitizmus komplexumával.

A revizionisták „szelídebb" válfaja számára elsősorban Tiso rehabilitációjáról van szó az ő állama – úgymond – kereszténydemokrácia volt, csak épp „hadidemokrácia", a zsidók tragédiája kizárólag – vagy legalábbis túlnyomólag – a németek számláját terheli. Megszólalnak azonban jóval gorombább hangok is: a zsidók a szlovákság ellenségei voltak, idegen test, mely tobzódva élt, és maga okozta balsorsát.

A szlovákiai jobboldali radikális mozgalmak körén belül a Szlovák Nemzeti Párt (SNS) vált a szélsőjobb legnagyobb erejévé. 1998-ban a szavazatok 9 százalékát kapta meg, 14 helyet szerzett a 150 tagú törvényhozásban, és éveken át partnere volt **Vladimir Meciar**nak. Az SNS ellenségképét a zsidókon és a cigányokon kívül a magyarok testesítik meg. A párt a nyugat-európai jobboldali radikálisok testvérpártjának tartja magát, azonban olyan nyelvezetet használ, amilyet Nyugat-Európában nem mernének vállalni a politikai palettán hasonlóképp elhelyezkedő erők. Finomabb formában, de más pártok is élnek nacionalista, fasiszta jelszavakkal, ha szavazatokat akarnak nyerni. A nagy pártok képviselői olykor ott asszisztálnak jobboldali radikális szervezetek emlékünnepségein és más rituáléin, így például a különböző Tiso- és Hlinka-társaságok rendezvényein (Ezek szemlátomást szalonképeseknek számítanak.) Különösen szégyenletes, hogy a nagy múltú kulturális intézmény, a 19. századig visszanyúló gyökerű *Matica Slovenská*, valamint a katolikus klérus egyes részei azonosulnak szélsőséges követelésekkel, és részt vesznek egy gyilkos rezsim szerecsenmosdatásában. Súlyos tény, hogy ehhez a táborhoz csatlakozott Szlovákia katolikus egyházának legnagyobb méltósága, **Ján C. Korec** bíboros, valamint **Ján Sokol** érsek és néhány hangadó püspök.

Kinövések

A könyvpiacot már régen elárasztották hasonló szellemű irodalommal – a Cion bölcseinek jegyzőkönyveitől és a náci idők főbűnöseinek emlékiratairól a történelemhamisító, áltudományos művekig. Vezető szlovák politikusok ismételten kijelentették – különösen a külföld felé –, hogy küzdeni akarnak az antiszemita és neonáci tendenciák ellen. Ám a hatóságok csak tétlenkednek, noha meg lenne a törvényes lehetőség arra, hogy fellépjenek ezek ellen. Ezzel szemben gyakran még támogatnak és ünnepelnek is olyan antiszemita publicistákat, mint a már említett *Durica*. Hiányzik a politikai akarat az anyagi jellegű jóvátételi intézkedésekhez is. Mi több: egykor „árjásított", azután a kommunisták által kisajátított ingatlanokat az elmúlt években számos esetben az „árjásítóknak" szolgáltatnak vissza.

Ilyen körülmények között szimbolikus gesztusokká satnyulnak különféle pozitív, jószándékú hivatalos intézkedések. Például zsidó temetők megtartására bizonyos pénzösszegeket biztosítottak a hatóságok. 1998-ban bélyeget adtak ki a hírneves pozsonyi rabbi, **Mose Szófér** emlékére. A Nemzeti Múzeum részlege gyanánt létrehozták és évek óta finanszírozzák a fővárosban a Zsidó Múzeumot. A szlovákiai zsidóságnak ez a roppant fontos kulturális intézménye időközben **Pavol Mestan** professzor vezetése alatt a maga kiadványaival és nemzetközileg látogatott konferenciáival megbecsült intézménnyé vált.

A már említett revizionista, antiszemita történész, Durica írt egy könyvet *Szlovákia és a szlovákok története* címmel. Ezt kilencvenezer példányban osztotta szét a középiskolák között az SNS-hez tartozó akkori oktatásügyi miniszter, **Slavkovská**. A könyv megjelenését különben hanyag módon az EU pénzelte. Durica történelmi vázlata a nacionalista mítoszok, a vaskos antiszemita hazugságok, a cinikus elbagatellizálások, torzítások és elhallgatások egyvelege. Az EU kiküldötteinek nem minden fáradtság nélkül sikerült csak az iskolákból kitiltaniuk a még ma is díjtalanul kapható kötetet.

A Vojtassák-ügy

Végül még az időközben a világsajtóban nagy port felvert Vojtassák-ügyről: **Jan Vojtassák** szepesi püspök a Tiso-féle köztársaság államtanácsának az elnökhelyettese volt. Történészek az ő magatartásának tulajdonítják, hogy ez a testület ellentmondás nélkül hozzájárult a deportálásokhoz. Dokumentumszerűleg bizonyított, hogy az antiszemita püspök az egyházmegyéjéből legalább egy zsidót név szerint denunciált és a deportálását követelte. Bár Izrael és más zsidó körök többször tiltakoztak, a Vatikán azon van, hogy eleget tegyen a szlovák püspöki kar kérésének, és boldoggá avassa a néhai püspököt, mint az egyház vértanúját, akit a kommunisták alaptalan vádakkal évekig börtönben tartottak. Egyes megfigyelők szerint még ez lenne „a kisebb baj": bizonyos szlovák körök ugyanis a legszívesebben magát Jozef Tisót is szentté avatnák.

Neue Zürcher Zeitung,
2001. június 16/17.
Gadó György fordítása

Újraéled-e a bécsi zsidó zsurnalizmus?

Amikor **Oskar Bronner** 1986-ban, 13 éves amerikai tartózkodás után visszatért Bécsbe, már az első reggel feltűnt neki, hogy milyen finom Bécsben a reggeli kávé és a briós, és hogy milyen gyengék a reggeli lapok. New Yorkban hozzászokott ahhoz, hogy minden reggel a helyi New York Timest olvassa, de most úgy látta, hogy el kell fogadnia a kegyetlen bécsi valóságot: reggel nincs újságolvasás.

Mivel Amerikába utazása előtt Bronner két hetilapot is indított Ausztriában, most komolyan gondolkodóba esett. Az elhatározás hamar megszületett: kell egy jó reggeli lap Bécsben is. Az elhatározást tett követte. Pénzt szerzett egy német kiadóvállalattól, és elkezdett jó tollú újságírók után kutatni.1988 októberében az utcán volt a válasza az amerikai New York Timesra: a rózsaszínű papírra nyomott, szabadelvű osztrák napilap, a *Der Standard*. Bronner eredetileg úgy tervezte, hogy öt év alatt felfuttatja a lapot úgy, hogy az elérje a napi 50 ezres példányszámot. De egy fél év sem telt el, és a példányszám már 40 ezres volt, komolyan fenyegetve a konzervatív *Die Presse* egyeduralmát a mértékadó orgánumok piacán.

Ma a lapnak 200 dolgozója van, és a példányszám 70 ezer körül mozog. Ausztriában, ahol a legutóbbi választásokon a szélsőjobb 27 százalékot szerzett, ahol a náci múlttal való szembenézés sokak számára még mindig tabutéma, égető szükség van a nyilvános politikai bírálatra. Egy ilyen lappal a háta mögött Oskar Bronner nyilván az osztrák közélet tevőleges szereplője. Vagy nem?

Nem. Az 58 éves Bronner – akinek szülei 1948-ban költöztek Ausztriába Izraelből – három gyermekes családapa. Visszahúzódó ember, aki kerüli a nyilvánosságot, inkább otthon marad és festeget. Miközben lapja komolyan ostorozza az idegengyűlölet és az antiszemitizmus minden megjelenési formáját, nem bírálja igazán, sem az ide-

gengyűlölő FPÖ-t, sem személyesen a párt volt vezetőjét, **Jörg Haider**t. úgy tűnik, hogy a lap, miközben szabadelvűségéből egy jottányit sem enged, inkább a kompromisszumok híve.

Bronner világosan beszél: miközben nem örül a helyzetnek, beismeri, hogy itt volt az ideje a váltásnak, amire – tisztán számtani szempontból – nem volt más lehetőség, mint az FPÖ bevonása a kormányzásba.

Bronner legélesebb bírálója **Peter Sichrovsky**, az ismert újságíró és több zsidó témájú könyv szerzője, aki 1996-ban azzal lepte meg a kis bécsi zsidó közösséget, hogy az FPÖ tagja lett, majd később a párt főtitkárává választották. A *Der Standard* alapításában is részt vett, de aztán nézeteltérése támadt Bronnerrel, akit politikai fanatikusnak nevez és aki – szerinte – azóta nem köszön neki. Bronner a vádat azzal utasítja el, hogy csak azért nem köszön Sichrovskynak, mert soha nem találkozik vele, mint ahogy mással sem, ha az véletlenül az FPÖ tagja.

Bronner a bécsi hitközség aktív tagja és számos zsidó akcióban is részt vesz, de soha nem volt vallásos és zsidósága nem befolyásolja sem a munkáját, sem az általa alapított lapot. Tiszteli ugyan **Herzl Theodor**t, de olvasta külföldi tudósításait a már régen megszűnt bécsi *Neue Freie Presse* című napilapban, és szerinte a politikai cionizmus atyja nem volt kiemelkedően jó újságíró.

Bronner annak a zsidó újságírói hagyománynak a folytatója, amely az 1850-es évek elejétől kezdve egészen 1930-as évekig olyan pezsgővé varázsolta Bécset. Annak idején az egyik legnevesebb ausztriai zsidó újságíró **Moritz Szeps** volt, a népszerű *Neue Wiener Tageblatt* alapítója és főszerkesztője. A lapot **Rudolf** trónörökös is szívesen forgatta, sokszor el- és megfogadva a lap véleményét. A trónörökös még cikkeket is írt a lapba, persze álnéven. A Herzl révén halhatatlanná vált *Neue Freie Presse* főszerkesztője pedig **Moritz Benedikt** volt. A zsidó Benediktben rendkívül magasra csapott az osztrák honfiúi szenvedély, és az 1910-es évek első felében olyan provokatív cikkek százait jelentette meg lapjában, hogy – legalábbis **Karl Kraus**, egy másik ausztriai zsidó újságíró véleménye szerint – az első világháború kitörésében nagyobb volt a felelőssége, mint bármelyik osztrák politikusnak vagy tábornoknak.

Az a tény, hogy Bronner zsidósága nem befolyásolja sem a munkáját, sem az általa alapított lapot, szintén az ausztriai zsidó újságírás hagyományainak a része. Az 1848-as forradalom után olyan asszimilált zsidók vették át az osztrák sajtó nagy hányadát, akik gondosan vigyáztak arra, nehogy zsidóságuknak bármely nyoma is maradjon a lapjukban, vagy a cikkeikben. Jó példa erre, hogy Herzl cionista tevékenységére, vagy a cionizmusra lapja, a *Neue Freie Presse* soha egyetlen cikket sem vesztegetett. (Kivétel a szabály alól Herzl nekrológja 1904-ből, amelyben az utolsó mondat megjegyzi, hogy Herzl a cionista mozgalom alapítója és vezetője volt.)

Bár Oskar Bronner képes volt újjávarázsolni egy bécsi hagyományt, sikertörténetének, amely visszhangokat idéz fel Bécs pezsgő zsidó múltjából, van egy szomorú oldala is. A régi szép időkben a lapokat zsidók százai írták és zsidók tízezrei olvasták egy olyan Bécsben, ahol az értelmiség nagy részét is asszimilált zsidók alkották. A mai Ausztriában, ahol jó, ha 7000 zsidó él, ez az egyik olyan hagyomány, amelyet Bronner soha többé nem lesz képes újjávarázsolni.

A Jerusalem Report cikke nyomán

Rajki András

Újragondolni a Holocaustot

***Yehuda Bauer**, a Jad Vasém Intézet 75 éves világhírű kutatója, a világ egyik legnevesebb, és még ma is aktív Holocaust tudósa, új könyvében (Rethinking the Holocaust, [Újragondolva a Holocaustot] Yale University Press, 335 pp. 2001.) rendhagyó megjegyzésekkel illette a Vészkorszakkal foglalkozó tudományt, illetve bírálta a Soá kutatás több „szupersztárját".*

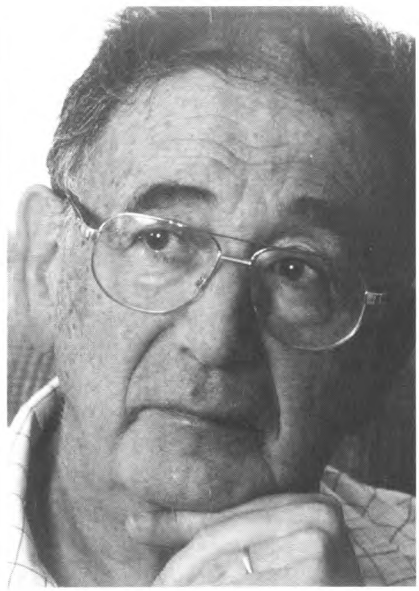

A Jad Vasém Intézetet egyébként elárasztották az építőmunkások. Ennek oka, hogy néhány évvel ezelőtt az izraeli *Holocaust Memorial Authority* vezetői attól félve, hogy az intézmény jelentősége elhalványul a washingtoni *Holocaust Memorial Museum* mellett, jelentős bővítésbe, egyfajta presztízsépítkezésbe kezdtek. Bauer szerint ugyanaz történik a Jad Vasémmel, mint a Holocausttal. A Soá *„óriási fontosságú eseménnyé vált zsidók és nem zsidók számára. Képzelje el, Japánban két Auschwitznak szentelt múzeum van, az egyik Tokióban, a másik Hirosimában"* magyarázza vehemensen az agilis tudós. A Yad Vashemhez hasonlóan maga Bauer is fél attól, hogy eddigi tudományos eredményei elavulnak, hiszen az utóbbi időben új levéltárak nyíltak meg, és új könyvek jelentek meg. Moszkvában, az 1990-es években megtalálták **Heinrich Himmler**, a *Birodalmi Biztonsági Főhivatal* egykori főnökének feljegyzéseit. **Daniel Jonah Goldhagen** híres könyve Bauert is megszólalásra késztette. Számára az esemény borzalmait olyan száraz tudósok munkái jelenítik meg, mint amilyen **Raoul Hilberg**, vagy **Israel Gutman**. *„Ragaszkodnunk kell a tényekhez, már amennyire tudunk"*. A faktumokhoz való ragaszkodásra maga a tudós szolgáltatott példát, hiszen ő cáfolta meg azt az állítást, miszerint a nácik szappant csináltak volna a zsidók testéből. Bauer ezzel szemben kimutatta, hogy éppen a nácik terjesztették ezeket a szörnyűségeket azért, hogy gyötörjék a zsidókat. „Nem azért, mintha nem lettek volna rá képesek", hiszen Buchenwaldban a zsidó lágerlakók bőréből lámpaernyőt készítettek.

Ötven évnyi kutatómunka után, most úgy érzi, képes *„végső szavakba"* önteni véleményét a Soáról. *„Két teendőm van, az egyik hogy bemutassam: a Soát miért lehet zsidó és univerzális tragédiaként felfogni. A másik pedig, hogy elmondjam: újra megtörténhet."* Bauer számára a Holocaust *„egyedi és precedens nélküli"* esemény volt. Ez volt az első eset a történelemben, hogy egy etnikai csoport összes tagját *„pusztán születésüknél fogva halálra ítéltek"*. De a genocidium nem német specifikum, hiszen 1945 óta államilag elrendelt tömeggyilkosságok voltak Ruandában, Kambodzsában és a korábbi Jugoszláviában. Könyvének bevezetőjében ezt írta: *„A zsidók meggyilkolását emberek követték el olyan okokból, melyek motívumait megtalálhatjuk a történelemben, és ennélfogva racionálisan analizálhatóak."*

Érdekes módon Bauer első célpontja **Elie Wiesel**, a *„jóbarát"*, akinek sikeres irodalmi interpretációi, akármennyire is csodálja azt a történész, *„vegyes üzenettel"* bírnak. Egyrészről, Wiesel fél attól, hogy elfelejtik a Holocaustot, és azt követeli, hogy a történeteket mondják el és olvassák. Másrészről, mondja vádlón a kutató, Wiesel a Holocaust *„fő misztifikálója"* és olyannak mutatja be, *„amelyet teljesen sem felfogni, sem megérteni nem lehet."* Bauer szerint ezért a Soa az irracionalitásba *„burkolózott"* és átadták az *„áthatolhatatlan ködnek"*. De mégis Goldhagen volt az, aki *„felébresztette Bauerban az alvó oroszlánt"*.

Az amerikai és – képzettsége szerint politikatudós – Goldhagen, a nácizmus gyilkosságainak motívumát a német nép ősidők óta meglévő antiszemitizmusában látta és mutatta ki. Bauer ezt abszurd módon leegyszerűsítőnek látja, és az a véleménye, hogy Goldhagen ezzel a véleményével kiírta magát a tudományból: *„Befejezte. Túl van rajta. Könyve irreleváns. Ma már senki sem hivatkozik rá. Még csak nem is történész."* Bár azt tartja, Goldhagen könyvének volt egy *„üdvös hatása"*, hogy *„a (modernizmustól)... ismét az antiszemitizmus irányába fordította a figyelmet"*. Bauer azokkal a véleményekkel (pl. **Hannah Arendt**) is szembeszáll, mely szerint a zsidók a második világháború poklában nem tettek önmagukért eleget. Könyvének ezzel foglalkozó fejezeteiben megpróbálkozik annak bemutatásával, hogy miért *„hibás azt követelni ezektől az agyonzaklatott egyénektől és közösségektől, hogy mitikus hősökként viselkedjenek"*. Külön foglalkozik a Holocaust megértésére törekvő teológusokkal a *„Teológia, vagy Isten a sebész"* című fejezetben. Bauer, aki magát *„szenvedélyes ateistának"* tartja és már hosszú ideje vezeti az izraeli szekuláris humanisták mozgalmát, itt elveszti mértéktartását. Csodálkozva teszi föl azt a kérdést, hogy Isten *„aki megszabadította a világot a jelenlététől és ennek folytán megengedte, hogy milliókat öljenek meg, miért aggódik amiatt, hogy mit esznek a zsidók ebéd-*

re". A fő célpontja az utolsó lubavicsi rabbi, **Menachem Mendel Schneerson**, aki kései írásaiban a Holocaustot egy olyan sebészeti beavatkozáshoz hasonlította, amelyikben Istennek *„a sebész-specialistának"* amputálnia kellett a zsidók bűneit. Bauer számára, a Holocaust megértésére irányuló összes teológiai kísérlet *„rendkívül problematikus"*, de Schneersoné az összes közül a legabszurdabb. ámbár Bauer maga is *„szimpatizál az ortodoxia teológiai problémáival, ezek nem megoldhatóak. Az ortodoxia nem tud kiszabadulni a nyilvánvaló belső ellentmondásokból."*

Yehuda Bauer Csehszlovákiából érkezett Palesztinába 1939-ben. Ekkor 11 éves volt. Apja cionista, családja *„tradicionális parasztzsidó família volt, annak zsidó kulturális értelmében"*, egyébként szekuláris gondolkodású. Bár közvetlen családja túlélte a Vészkorszakot, a tágabb rokonság már nem volt ilyen szerencsés. Anyai nagyszüleit a Terezin-i koncentrációs táborba vitték, míg másokat a nácik cseh partizánokként akasztottak fel. A családi történelem ellenére Bauer úgy tartja, nem ezért lett Holocaust-történész. *„Zsidó történész akartam lenni és 1950-ben a Soa majd kiszúrta a szememet."* Bauer azt a nézetet is cáfolja, hogy Izrael állama **Adolf Eichmann** 1961-es peréig tudatosan mellőzte volna a Soát. *„Eichmann pere a dolgokat előtérbe állította, de a Holocaust köztudata mindig erősen benne volt a levegőben."*

Bauer egyáltalán nem úgy viselkedik, mint egy megfáradt nyugdíjas: legújabb terve az, hogy a lengyel Baranowicze stetlről, annak színes zsidó társadalmáról írjon könyvet. A városka **Elchanan Wassermann** rabbi otthonául szolgált, aki az ottani jesiva élesen anticionista vezetőjeként lett ismert, és a nácik 1941 július 6-án kivégezték. *„Hihetetlenül gazdag történet"* – állítja Bauer: a tradicionális stetl a modernitással küszködött, és a zsidó társadalom gondjai a maiakra hasonlítottak.*„Legalább három nagy jesiva működött, diákok százaival; a rabbik elvesztették az„utcát", a fiatalok pedig vallásellenessé váltak, bár még mindig óriási respektje volt a szülőknek és nagyapjuk hagyományának."*

A The Jerusalem Report alapján
Novák Attila

GYÁSZ IZRAELBEN A véres amerikai terrortámadásra emlékezve, a *Jewish Agency* és a Tel-Aviv-i városi önkormányzat szervezésében közel negyvenezren gyűltek össze a Tel-Aviv-i Rabin-téren, hogy kifejezzék gyászukat. Miközben a tömeg amerikai és izraeli zászlókat lengetett, az amerikai nagykövet jelenlétében beszédet mondott **Simon Peresz** külügyminiszter, aki kijelentette: *„Ez a gonosz megtestesülése elleni harc"*, a Jewish Agency elnöke, **Sallai Meridor** pedig felidézte azokat a rémes pillanatokat, amikor emberek ugrottak le az égő tornyokból, és megemlékezett azokról, akik benn égtek az égő épületben. Emlékeztetett arra, hogy egyedül az amerikai adminisztráció állt ki a durbani antirasszista konferencián Izrael mellett, ráadásul felidézte azt a korszakot, amikor az etióp zsidók Izraelbe kivándoroltatásakor az Egyesült Államok sok mindenben volt Izrael segítségére. A pokoli torony egyébként közvetlenül is érintette az országot, mivel többszáz izraeli is ott lelte halálát.

A tragédia utáni első izraeli kormányülésen, egyperces néma felállással emlékeztek meg az áldozatokról. Az izraeli parlament az Egyesült Államok izraeli nagykövetének, **Dan Kurtzer**nek kondoleáló levelet küldött, melyet – *az aláírást megtagadó arab pártok kivételével* – az összes parlamenti párt szignálta. A jeruzsálemi Yaffa utcát a tragédia emlékére, két hétig New York utcává nevezték át.

A gyász és az emlékezés másik jeleként a Jewish Agency földvásárló intézménye, a *Zsidó Nemzeti Alap* (*KKL*) a *smita* (a hetedik, földpihentető szombat év) utáni első faültetéseit az amerikai tragédia áldozatainak szentelte. Az *Egyesült Államok Függetlenségi Parkja* elnevezésű területen tizennyolc csemetét – mely szám a *Chai* (élet) számértékével egyezik meg – ültettek el, melyeket szintén a Chai-ról neveztek el. Az ültetési ceremónia alatt **Jiszrael Meir Lau** izraeli főrabbi a Zsoltárokat idézte (1:1; Károli Gáspár ford.): *„Boldog ember az, aki nem jár gonoszok tanácsán, bűnösök útján meg nem áll, és csúfolódók székében nem ül... És olyan lesz, mint a folyóvizek mellé ültetett fa, a mely idejekorán megadja gyümölcsét, és levele nem hervad el; és minden munkájában szerencsés lészen (Zsoltárok 1:3)* A főrabbi a bibliai szavak elhangzása után kijelentette:*„Az amerikai nép, az izraelihez hasonlóan a szabadságért harcol azok ellen, akik semmibe veszik az élet értékét"* – majd hozzátette – *„Ma, vallásra, nemzetiségre és bőrszínre való tekintet nélkül nyújtuk ki kezünket".*

AZ IZRAELI FRANCIA NAGYKÖVET SZAVAI Izraelben mind a baloldalon, mind a jobboldalon nagy felháborodást keltett Franciaország izraeli nagykövetének, **Jacques Huntzinger**nek a kijelentése: *„Az amerikai tragédiát nem lehet összehasonlítani az Izraelben folyó terrorral. Az izraeli-palesztin helyzetet nem kellene összetéveszteni az Egyesült Államokban történt tragédiával."* A felháborodás akkora volt, hogy még a követ lakására is érkeztek dühödt telefonhívások. **Simon Peresz** izraeli külügyminiszter kijelentette: *„A francia nagykövet megjegyzései erősen telitettek rasszizmussal és antiszemitizmussal, és azt a ki nem mondott állítást tartalmazzák, hogy az izraeli vér olcsóbb az amerikainál."* **Michael Kleiner** Likud-párti parlamenti képviselő úgy vélekedett, hogy a *„Dreyfus-per bírái büszkék lennének egy ilyen nagykövetre."* Még a szélsőbaloldali Meretz képviselője, **Ran Cohen** is elítélte a kijelentést, mondván, hogy *„a francia nagykövet terrorra buzdít, itt, Izraelben."*

Franciaország, ahol körülbelül ötmillió arab és hétszázezer (főleg szefárd) zsidó él, rendkívül kritikus Izraellel szemben. Nemrég **Lionel Jospin** francia külügyminiszter oktatta **Ariel Saron**t, és fogadta hivatalosan a zsidóellenes megjegyzéseiről (is) elhíresült fiatal szíriai elnököt, **Basar Asszad**ot.

Az ötvenes években még baráti viszonyokat ápoló két ország kapcsolata mára már elhidegült, és Franciaország izraellel szembeni magatartását illetően volt észak-afrikai gyarmatai „érzékenységét", illetve az arab-iszlám világgal való jó kapcsolatát tartja szem előtt. A legújabb intifáda kitörése óta egész Európát tekintve itt történt (éppen az óriási arab lakosság, és az ezzel párhuzamosan erősödő iszlám fundamentalista csoportok jelenléte miatt) a legtöbb antiszemita támadás. A francia állapotokra jellemző, hogy még a független baloldali és liberális sajtó (*Le Monde, Libération, Le Nouvel Observateur*, etc.) is kifejezetten egyoldalúan kritikus, néhol kifejezetten ellenséges a zsidó állam politikájával szemben, így interjúikat, publicisztikájukat a magyarországi szélsőjobboldali orgánumok is előszeretettel szemlézik.

MOSHE IDEL

A zsidó messianizmus néhány modern visszhangja

A messiási eszmék mindig is sokarcú szerepet játszottak a zsidó kultúrában. Nemzedékeken át fennmaradtak mind az elit köreiben, mind pedig a közemberek között. Elég csak futó pillantást vetnünk a huszadik század három olyan jól ismert alakjának az életrajzára, mint **Theodor Herzl**, **Gershom Scholem** és **Elie Wiesel**, s máris felismerhetővé válik, hogy a messiási álmok és törekvések mennyire elevenen jelen voltak fiatalkori gondolkodásukban. Nyilvánvalónak tűnik, hogy az efféle aktivista eszmék – bár idővel eszkatológikus terhük nagy részétől megszabadultak – végül mégiscsak hatással lehettek ezen egyéniségek későbbi életpályájára.

A messiási eszmék konstellációját ókori és középkori misztikus elemek alkotják, amelyek között sokféle hasonlatosság és rokonság áll fönn. A zsidó miszticizmus azonban korántsem maradt csupán ezoterikus szellemi áramlat; éppen ellenkezőleg, képes volt komoly formáló erővel hatni a messianizmussal kapcsolatos újabb gondolkodás egyes vonulataira is, különösen a haszid irodalmon keresztül. A modern zsidó gondolkodók, filozófusok és írók – nem egy középkori elődjükhöz hasonlóan – előszeretettel foglalkoztak a messianizmus tárgykörébe tatozó kérdésekkel, s állásfoglalásaik nem egyszer utaltak valamiféle, a korábbi eszmékkel folytatott párbeszéd eleven jelenlétére. Példaként említhetnénk **Martin Bubert**, **Franz Kafkát**, **Walter Benjamint**, vagy **Emmanuel Levinast**. Ám még ennél is fontosabb, hogy a messiási eszmék hathatós szerepet játszottak számos, egymástól is különböző politikai és nemzeti mozgalom kibontakozásában, s itt ismét kimutatható bizonyos misztikus gondolkodásmódok hatása. Hadd hívjam fel a figyelmet néhány konkrét példára is azért, hogy megmutassam, hogyan járult hozzá a messiási gondolatok efféle korokon átívelő rokonsága a vallási fragmentálódás folyamatának fenntartásához.

Részlet a szerző *Messiási misztikusok* (Yale University Press, New Haven & London, 1998) című könyvéből

Mindenki Messiása – avagy mindenki Messiás?

Martin Buber igen nagyra becsülte a messianizmust, legalábbis ami a saját felfogásában értelmezett messianizmust illeti. Azt állította, hogy a messianizmus „a judaizmus legmélységesebben eredeti eszméje". Hogy mit is jelentett számára pontosan a messianizmus, azt csak találgathatjuk – ám ebben segítségünkre lehet az a **Hugo Bergman**nak írott, 1917. december 4-i keltezésű levele, amelyben azzal foglalkozik, hogy a személyes tapasztalat (*Ichvorgang*) önmagában mennyire elégtelen ahhoz, hogy betöltse a megváltó cselekedet szerepét:

„Az ember Istenhez emelkedését, az ember újjászületését soha nem tekinthetjük messiási eseménynek – csakis az ember megváltó szerepét. Az ember megváltó szerepében, a messiási egyének megváltó cselekedeteiben már az abszolút jövő készülődik a jelenben – minden jelenben. A jövő beteljesedése túlmutat tudatunk határain – akár maga Isten; megvalósulása azonban felfogható tudatunk számára – akárcsak az ember Isten-élménye. Hiszek az idők végezetének kiteljesedésében, amit, meglehet, semmi múló nem fog előre jelezni. (...) De pontosan ebből fakad, hogy a kiteljesedés nem lehet múltbéli esemény, nem helyezhető el a történelmi múlt egy adott szeletében; s ebből következik az is, hogy nem is alakítható át világbeli eseményből (*Weltvorgang*) az énben lejátszódó eseménnyé (*Ichvorgang*). A világbeli eseményt az énben kell megélni (*erlebt werden*) (önmegváltásként). (...) Ha az *Ichvorgang* nem más, mint felnőni a megváltó feladathoz, akkor minden időn kívüli *Erlebnis*-nek (törekednie kell) az időbeni önigazolásra és megjelenésre, és ebben a tekintetben az idő nagyobb, mint az örökkévalóság. A Messiás, Dávid fia cselekedetei fejében nem a nemzetek fölötti uralkodásra, hanem az életre tart számot – azaz nem az isteni hatalomra, hanem az emberi állhatatosságra (*Dauer*), az időre és a térre. Számomra úgy tűnik, hogy (a messiási eszme) semmi egyebet nem jelenthet."

Buber gondolkodásának egyik igen lényeges eleme, hogy különös hangsúlyt helyez a cselekedetre mint az érvényes messiási élmény egyik követelményére. Buber hitt abban, hogy „(a messianizmus) mintegy előkészítette a terepet a judaizmus két másik eszmei vonulatának, az egység-eszmének és a cselekedet-eszménck a végleges és teljes megvalósulásához". Ezért bármennyire egyesítő erejű is a személyes tapasztalat, nem zárhatja ki a cselekvés-eszmét, amely a másik felé irányul. Ez a hangsúly, amely a messianizmus számos más formáját is értelmezhetőbbé teszi, azzal az általánosabb buberi felfogással kapcsolatos, amely szerint a zsidók az általa úgynevezett keleti embernek a képviselői, akit – Buber – szerint szenzoros, érzékszervi irányultság jellemez. Az a bizonyosság, amellyel Buber azt állítja, hogy a belső élmény önmagában nem lehet messiási élmény, teológiai állásfoglalás, amelyet azonban a fent említett kabbalisztikus fejtegetések jelentős része a legkevésbé sem támaszt alá. E tekintetben Buber – mint a judaizmus egyik legfontosabb fenomenológusa – és Scholem – akinek a megközelítése sokkal inkább történeti jellegű volt – tulajdonképpen hasonló álláspontont vannak. De míg Scholem sokkal inkább a miti-

kus felé fordult és az egyetlen apokaliptikus Messiás eszméjét részesítette előnyben, addig Buber teret adott azoknak is, akiket ő maga „messiási egyéneknek" nevezett, s akik felfogásában olyan, egymás után fellépő megváltó egyéniségek, akik szépen csendben előkészítik az idők végezetét.

Az egyetlen apokaliptikus esemény és az evilági, fokozatos megváltás közötti ellentét Buber *For the sake of Heaven* (*„A mennyek országáért"*) című regényének egyik központi témája. A regényben a tizenkilencedik század haszid mesterei drámai módon megkettőződnek, amikor megpróbálják meghatározni a messianizmus természetét. A Jehudi, *a pzyscai Reb* Jichák Jákov testesíti meg a türelmes várakozót, aki csendben előkészíti a Messiás eljövetelét, míg mestere, Reb Jichák Jákov, a lublini látó, sokkal inkább a messiási tevékenység apokaliptikusabb – vagy ahogy Buber nevezte, mágikus, nevezetesen teurgikus – felfogását vallja magáénak. Buber maga nyilvánvalóan az előbbi elképzelést részesíti előnyben, és e tekintetben inkább a messiási szerep sokak közötti elosztása, mintsem a Mitikus Egy kezében való összpontosítása mellett foglal állást – s ez az állásfoglalás egyúttal kritikus megjegyzések megtételére készteti a keresztény messianizmussal kapcsolatosan is. Buber szerint a korai kereszténység időszakában „fellángolt egy ellentét, mégpedig egyfelől a messiási eszmény, másfelől a messiási eszméknek a vezető és a mester személyére való átruházása között." úgy gondolom, ez a megítélés sokban rokon a haszidizmussal, amely hangsúlyozza, hogy a Messiás egy-egy szikrája megtalálható valamennyi zsidóban. S valóban – Buber munkásságában találunk még egy igen hangsúlyos elemet, amely a haszid gondolatok hatására utal. Buber egyik, a messianizmussal foglalkozó korai írásában hangsúlyozza a közösség mint a messiási esemény céljának a fontosságát. A judaizmus „vágyakozása Isten után nem más, mint a vágyakozás az után, hogy Istennek helye legyen az igaz közösségben. (...) (A judaizmus) Messiás-várása az igaz közösség várása. (...) Ezért a zsidóságnak nem szabad más nemzetekhez hasonlítania önmagát, hiszen tudja, hogy mint elsőszülött, mindennek megvalósítása felelősségként reá hárul. (...) Ezért mindaddig, amíg el nem érkezett Isten országa, a judaizmus egyetlen embert sem ismer el az igaz Messiásként, ugyanakkor soha meg nem szűnik megváltást várni az embertől, mert az ember feladata, hogy megteremtse Isten uralmát a földön." Azt látjuk tehát, hogy Buber nem utasítja el a végső megváltó eszméjét, ugyanakkor szemmel látható, hogy szerepét csökkentve mintegy – nevezzük így – az aszimptotikus remény világába utasítja azt. Ismervén vélekedéseit a kereszténységről, áttételesen következtethetünk arra, hogy a judaizmus majdan – az eszkatológikus jövőben – nem annyira egy hatalommal bíró egyént fog keblére ölelni, mint inkább megvalósítja az isteni üzenetnek a közösségen belüli szétterjesztését. Buber a hatalommal is foglalkozik, de ez az, amit „teopolitikai hatalomnak" nevez. A „végső" – véleményem szerint az örök aszimptotikus – Messiás Buber számára talán inkább kinyilatkoztatás, mintsem teofánia vagy az isteni manifesztációja. Ennél kézzelfoghatóbb változata a messianizmusnak a tényleges messianizmus, amelyben azonban ugyancsak szerepet kaphat a cselekedetnek az énen belüli megtapasztalása.

A judaizmus „vágyakozása Isten után nem más, mint a vágyakozás az után, hogy Istennek helye legyen az igaz közösségben. (...) (A judaizmus) Messiás-várása az igaz közösség várása. (...) Ezért a zsidóságnak nem szabad más nemzetekhez hasonlítania önmagát, hiszen tudja, hogy mint elsőszülött, mindennek megvalósítása felelősségként reá hárul.

Buberhez hasonlóan Emmanuel Levinas is hitt az egyetlen Messiás szerepének felaprózásában és szétosztásában a közösség tagjai között, amelynek értelmében messiási szerepet játszik minden vigasztaló – s ezzel Levinas nem máshoz nyúlt vissza, mint ahhoz a midrási hagyományhoz, amely a Menáchem mint messiási név jelentőségéhez kapcsolódik. Levinas meggyőződésesen támogatja az általam *via passionis*-ként leírt megközelítést, s hangsúlyozta, hogy az egyik fontos messiási szerep az önmagunk behelyettesítésének, a másik szenvedésével való együtt érző azonosulásnak a képessége.

Franz Kafka és Walter Benjamin, avagy a Soha-el-nem-érkező és az Örökké-eljövendő Messiás

A rituális felett uralkodó ciklikus idő eszméjét – amelyet valóban felfoghatunk úgy is, mint a folyamatosan kairológikust* – az eszkatológia egyes misztikus felfogásai mindenestül magukba olvasztották, legalábbis a lurianizmus és a haszidizmus emellett tanúskodnak.

Így a Messiás avagy a messiási élmény bármely pillanatban eljöhet, ha az egyén, vagy – a másik változat szerint a közösség – e cél eléréséhez megfelelően cselekszik. Az ezzel ellentétes pólust Kafka állítása képviseli, miszerint a Messiás csak akkor fog eljönni, amikor már nincsen rá szükség. Akárcsak Kafka *„A törvény kapujában"* című szövegében a vidékről jött ember halála az előtt a kapu előtt, amelyen rendeltetése szerint egyedül ő léphetett volna át, a későn érkező Messiás is – igaz, más módon – annak a nyugatosodott zsidónak a válságáról vall, akit magával ragadott a külső történelem. A messiási eszmék konstellációjából immár csak a lecsupaszított és láthatóan soha be nem teljesedő várakozás marad meg, s nem annyira a cselekedet.

Másfelől az eksztatikus modell, amely az azonnali megváltó tapasztalatot hangsúlyozza – mind kezdeti formájában, ahogyan azt **Abulafia** kifejezi a Messiásnak mint belső eseménynek a leírásában, mind a csernobili **Menáchem Náchum**nál – a messianizmusnak egy időben még közelebbi, Walter Benjamin általi meghatározási kísérletére emlékeztet. Híres írásában, amely a „Traktátus a történelem filozófiájáról" címet viseli, Walter Benjamin így írt: „Tudjuk: a zsidóknak tilalmas volt a jövőt fürkészniök. Ugyanakkor a Tóra is és imádságaik is emlékezésre intik őket. Ez megfosztotta a jövőt attól a varázsától, amelynek mindazok átadják magukat, akik megvilágosodás reményében jövendőmondókhoz fordulnak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a zsidók számára a jövő

kairosz (görög szó) = idő, valamire való idő

homogén, üres idővé változott volna – hiszen az idő minden egyes pillanata olyan kapu volt, amelyen keresztül beléphetett a Messiás."

Az érzet, hogy a Messiás eljövetele küszöbön áll s bármikor bekövetkezhet – más szóval a messianizmus felfokozott azonnalisága, amely olyannyira jellemző a minden kiszámíthatóságtól megfosztott várakozásra s amely magába foglalja az örökös halasztást is – lényegében nem más, mint a jobb jövő elérkezése iránti mindennél tisztább nyitottság, amely egyforma messze áll egyfelől a népszerű messianizmus apokalipszisétől, másfelől a teozófiai-teurgikus Kabbalának a folyamatos beteljesülésbe vetett hitétől. Az örökkön örökké várt felfoghatatlan iránti nyitottság eszméje leginkább a messianizmusnak ahhoz a felfogásához hasonlít, amely szerint a messianizmus egyenértékű az egyéni megváltással; az idő változással terhes pillanatait itt úgy értelmezik, mint megannyi, a messiási élmény számára nyitott kaput.

Rav Ávráhám Jichák Hákohén Kook

A huszadik századi haszid gondolkodás számtalan anticionista ideológia megszületéséért felelős. A sors iróniája, hogy a huszadik századi haszid gondolkodás egyúttal megtermékenyítően hatott a misztikus gondolkodás egy egészen más irányára is, amely különösképpen Izrael földjén indult virágzásnak, s amely egyfajta kompromisszumot kötött a messianizmus misztikus és nemzeti-mitikus felfogásai között. Ez a sajátos keveredés igen szembetűnő annak a Rav Ávráhám Jichák Hákohén Kooknak a gondolkodásában, aki Izrael földjének főrabbija volt az 1920-as és 1930-as években. Rav Kook gondolkodását általános fogalmi keretrendszerként a zsidó miszticizmus határozta meg. A messianizmus témája nála kevésbé fontos, s csak úgy nyer értelmet, mint az isteni irányítás alatt álló történelmi haladás folyamatának jövőbeni végpontja. A misztikus elem kirívóan szembeszökő **Rav Kook** kiváló tanítványának, **Rav Dávid Hákohén**, vagy ismertebb nevén Hánázir, a Nazireus a megközelítésében. Figyelemre méltó munkájában, amelynek címe *Qol ha-Nevu'ah* (A prófécia hangja), így ír: „Ha Isten is úgy akarja, ki fogjuk érdemelni a szent megújhodását, a hallható prófétai szellem megújhodását, valamint Szent Földünk politikai megújhodását." Ezen „megújhodást" követően feltámad majd a misztikus elem, amelyet Hánázir „prófétai szellemnek" nevez, s amely alapvetően és elsősorban hallási élmény, Hánázir „auditorikus logikájának" felfogásában. A megváltást Hánázir inkább az Istennel való közvetlen kapcsolathoz való visszatérés prizmáján keresztül látja, mintsem bármely eföldi politikai keret megszentesülésének. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy ez a keret is létezik; ezt nevezi Hánázir „Szent Földünk politikai megújhodásának". A prófécia és az azt követő politikai megújhodás kapcsolata emlékeztet bennünket arra a viszonyra, amely Abulafia gondolkodásában a prófécia és a messianizmus között fönnáll. S valóban, amint az egy nem régiben nyomtatásban is megjelent önéletrajzi töredékből kitűnik, Dávid Hákohén ismerte Abulafia kéziratait.

Annak ellenére, hogy Rav Ávráhám Jichák Hákohén Kook írásaiból hiányoztak a szembetűnően messianisztikus motívumok, tanait Rav Cvi Jehuda Hákohén Kook és tanítványainak köre meglepő buzgósággal értelmezte mitikus-politikai szemszögből, olyannyira, hogy munkásságuk visszhangjai a mai napig észlelhetőek. Rav Ávráhám Jichák Hákohén Kook tanainak e két értelmezéséből fontos tanulságot szűrhetünk le az eddig tanulmányozott fogalmi keretről: nevezetesen hogy lehetséges más és más doktrinális elemek kiválasztása olyan módon, hogy azok más és más szükségletek kielégítését szolgálják más és más rendszerösszefüggésekben, legyenek azok akár történeti körülmények, akár különböző vallási megfontolások.

Az itt említett modern szellemi áramlatok a messianizmus három főbb misztikus értelmezése felé mutatnak. Létezik egyfelől az egzisztenciális avagy spirituális értelmezés, amely például egyes haszid állásfoglalásokban érhető tetten, s amely azt állítja, hogy a jelenben is megvalósulhat a messiási pillanat, az a fajta bőség, amelynek – szemmel láthatóan – még a modern zsidó filozófiának a haszidizmushoz legközelebb álló gondolkodói sem hagytak teret. A második értelmezésnek a huszadik századi zsidó filozófusok munkásságában bukkanunk a nyomára – ide értve többek között **Hermann Cohen**t, Martin Bubert, Franz Rosenzweigot, **Isaiah Leibowitz**ot és Emmanuel Levinast, akik közül néhányan magukévá tették a misztikus nézeteket, és akiknél megfogant az eljövetel aszimptotikus reményének gondolata, amelyben a várakozás eszménye előbbvaló, mint a megvalósulásé. Más formában a messiási eszmény fontosságát úgy írták le, mint olyan erőt, amely transzformálni képes a mindennapi életet – még egy olyan modern filozófus szavaival is, aki kijelentette, hogy a messiási jövő „számomra a ma". Harmadrészt azok a Kook-féle iskolához hasonló politikai aktivisták, akiket mitikus-misztikus eszmék ihlettek, hangsúlyozzák, hogy a messiási eszmény megvalósulása a külső valóságban fogja kezdetét venni.

A politikai messianizmus

A tizenkilencedik század végének és a huszadik század elejének cionista nézeteit szemlélhetjük úgy, mint egyfajta visszatérést a messianizmus azon meghatározásához, amely – a zsidó miszticizmus néhány korábbi doktrínájához képest – még hangsúlyosabban tanítja, hogy a központi szerepet a nemzet vagy a törzs játssza. A cionista nézet nem fektetett különösebb hangsúlyt az egyén szellemi megváltására, és sokkal inkább a csoport vagy a nemzet megváltására összpontosított. Olyan általános vagy népszerű messiási eszmékre és jelenségekre támaszkodott, amelyek a cionizmust megelőző korokban voltak meghatározó jelentőségűek. Elég egyetlen pillantást vetni a cionizmus témájában mostanában olyan tudósok tollából született tanulmányok sorára, mint például **Israel Colat**, **Shmuel Almog** vagy **Anita Shapira** – hogy csak néhányat említsünk –, s azonnal észrevesszük, hogy egyre inkább tudatosodik a kapcsolat egyes klasszikus zsidó misztikus elemek és a cionizmus azon bújtatott kifejezési formái között, amelyek valamiféle kiválasztás révén a cionista ideológia elidegeníthetetlen részévé váltak. Még a történészek is a cionizmus szóhasználatával kezdtek írni a múlt messiási eseményeiről. **Cecil Roth** például úgy ír **Dávid Háreuvéni** tizenhatodik századi kalandorról, mint „a zsidó nacionalizmus előfutáráról", méghozzá egy olyan cikkében, amely – meglehetősen emblematikus módon – az „Egy cionista kísérlet a tizenötödik században" címet viseli. Nos – ahogy egy másik történész egyszer megjegyezte: „Előfordul, hogy a történelmi pillanatokat a képzelet modalitásainak anyagából szövik."

Fordította Török Attila

PRÉS ALATT

„Illegális működése állandó veszélyforrás a közbiztonságra"

Az alábbi dokumentumok olvasói egy nagyobb szabású ügy egyik ágát ismerhetik meg. 1967 szeptemberében, miután a szovjet blokk országai hivatalosan is kiátkozták a Hatnapos Háborúban győzni merészelő Izraelt, és a hatóságok még keményebben léptek föl a már amúgy is tiltott cionista tevékenységgel szemben, a rendőrség Budapesten és Szegeden őrizetbe vett mintegy tíz zsidó fiatalt. A lakásukon tartott rajtaütésszerű házkutatás után mindegyiküket bevitték, hármójukat pedig hetvenkét órára őrizetbe vették, és ez idő alatt is folytatták kihallgatásukat. Bűnük az volt, hogy a templomkörzetekben vallási és kulturális oktatást szerveztek, melynek résztvevői az előadások után is együtt maradtak és társasági életet éltek. Az informátorok útján már régóta figyelt kisközösségek az Izrael számára sorsdöntő hónapokban persze nem csupán vallási kérdésekről cseréltek eszmét és könyveket. A zsidó állam iránti szolidaritás kinyilvánítása, a zsidó nemzeti érzület hangoztatása, a „népi demokráciák Izrael-ellenes politikájának bírálata", ilyen tartalmú olvasmányok továbbadása súlyosbító tényező volt ama hatóság szemében, amely már magát a rendszeres ifjúsági összejövetel tényét is bűncselekménynek, az „egyesületi törvénnyel való visszaélésnek" minősítette. *„A csoportok, melyek létszáma egy év leforgása alatt 20-25 főről elérte a 150 főt, a budapesti Izraeli Követség tudtával és támogatásával működnek"* – olvasható a BM III/II Csoportfőnökség 4. osztályának anyagában,

Az ügy szálai Szegedre is elvezettek, ahol **Raj Tamás** rabbi igyekezett a városban és a környező településeken élő maradék zsidó fiatalság számára társasági életet és oktatást szervezni. A szegedi és a pesti társaságok persze kapcsolatot tartottak: összekötötte őket a személyes ismeretség, a hasonló gondolkodásmód és a nyilvánvaló szolidaritás.

A hatóságok az ügy kivizsgálása során roppant részletességgel jártak el: több mint harminc személyt hallgattak ki, átvizsgálták a házkutatás során lefoglalt kiadványokat, kéziratokat, előjegyzési naptárakat és személyes feljegyzéseket. Pontosan lenyomozták, hogy ki milyen kijelentéseket tett egy budai hegyekben tett kirándulás során, és e kijelentések, mint az izgatás bizonyítékai, a bírósági ítéletben is szerepeltek. Az ítélet részletesen idézte az Izraelben magyar nyelven megjelenő *új Kelet* egyes írásait, melyek „a népi demokrácia elleni gyűlölet felkeltésére alkalmasak". Az izraeli magyar kiadványok után valóságos hajtóvadászatot folytatott a hatóság: igyekeztek kideríteni, hogyan kerültek a vádlottak tulajdonába, ki kinek adta kölcsön és összesen hányan olvasták el őket. A kölcsönadás tényeit az ítélet szintén egyenként felsorolta.

Donáth József, aki a Frankel Leó úti körzetben **Geyer Artúr** rabbi előadásaira szervezte a fiatalságot, elsőrendű vádlottként négy hónap felfüggesztett börtönbüntetést kapott. Enyhítő körülményként vették tekintetbe „kiforratlan egyéniségét" és azt, hogy tanulmányait kitűnően végzi az orvosi egyetemen. Nem törődött a bíróság azzal, hogy az egész vizsgálat még 1966-ban okafogyottá vált: a hirtelen hatvan fölé emelkedő létszám, valamint egyes szülők vádjai, hogy „itt cionista propaganda folyik", arra késztették Geyer Artúrt, hogy még a rendőrség által is magas színvonalúnak nevezett kultúrtörténeti előadásait abbahagyja.

Ugyanazt a büntetést szabták ki **Halmos Gábor** másodrendű vádlottra, aki a Thököly úti körzet fő szervezője volt. Raj Tamás szegedi rabbi, aki ellen nem izgatás, csupán „egyesülési törvénnyel való visszaélés" miatt folyt vizsgálat, megúszta egy hatósági figyelmeztetéssel, miután megígértették vele, hogy törvénytelen tevékenységével felhagy. Az ügy többi szereplőjére csupán jól ráijesztettek a házkutatással és rendőrségre hurcolással: menjen el a kedvük egyszer s mindenkorra a zsidó ifjúsági élettől.

Alább Raj Tamás kihallgatási jegyzőkönyvéből idézünk részleteket.

Belügyminisztérium
Politikai Vizsgálati Osztály

Jegyzőkönyv

Felvéve folytatólagosan Raj Tamás (Budapest, 1940. február 9. anyja: Gold Margit, rabbi, magyar állampolgár) Budapest VIII. ker. József krt. 8. szám alatti lakos gyanúsítottként kihallgatása alkalmával 1967 szeptember 8-án 10 órakor.

Közlés: Az ön vallomásában több kérdés homályos, ezért ezeket részletezze.

Felelet: Hallomásból van tudomásom arról, hogy dr. Schindler főrabbinak a fiatalokkal való foglalkozása abból állt, hogy néhány fiatal járt hozzá Talmud-Tóra oktatásra. Az a korosztály, amelyik 1961-62 években 20-26 év közötti lett volna, majdnem üres volt. Személyes tapasztalatom volt és ő maga is beszélt arról, hogy erőfeszítéseket tett a szegedi és Szeged környéki zsidó gyerekek összefogására, hogy megnyerje őket a zsidóság számára.

Dr. Schindler azon végakaratát, hogy „ne hagyjam elveszni itt Szegeden és környékén élő néhány gyereket a zsidóság számára, és hogy ennek érdekében használjak fel minden eszközt" úgy értettem, hogy helyes, ha összejövetelekre hívom őket, azok megismerik egymást, mert sok zsidó fiatal nagyon egyedül érzi magát.

Az én alap elgondolásom az volt, hogy valamilyen formában összehozom őket és tanítom. Ezen formát előbb szervezeti jelleggel, például női tagozat jelleg szerint próbáltam létrehozni, ifjúsági tagozatra gondoltam. Mint már vallomásomban előadtam, ezt a formát hatósági részről nem engedélyezték. Ezért azt az utat választottam, hogy meghívtam a szegedi zsidó fiatalokat hagyományos egyházi jellegű rendezvényekre, ahol összeismertettem őket. Talmud-Tóra tanításra is gondoltam, de az nem ment, és megelégedtem azzal, hogy részt vesznek vallási jellegű rendezvényeken és kulturális összejöveteleken.

Kérdés: Ön cionista-e? Foglalkozott-e cionista eszmékkel és miért? Mit ért a cionizmus alatt, folyt-e ilyen jellegű nevelés a szegedi összejövetelen?

Felelet: Nem vagyok cionista. Olvastam cionista tárgyú könyveket és csak mint a zsidóság XX. századi történetének részével foglalkoztam vele. Cionizmus alatt azért értem, hogy a zsidóknak Palesztinban nemzeti otthont és államot kell létrehozni.

A szegedi összejöveteleken ilyen jellegű nevelés nem folyt.

Közlés: Felmutatom önnek az 1. számmal jelzett 4 oldal papírlapot, melyet házkutatás során találtunk meg az ön lakásán. Kézírással cionista eszmei fejtegetést tartalmaz. Az ön kézírása-e és mikor, milyen céllal készítette?

Felelet: A papírlapon lévő cionista elméleti fejtegetést 1959-ben, vagy 60-ban írtam ki Róth A. M. „Ortodoxia és a cionizmus" című könyvéből, mely könyvhöz Budapesten a Széchenyi Könyvtárban jutottam hozzá.

Ugyanezen papíron lévő feljegyzésekből látom, hogy a könyv a 295 542 könyvtári számot viseli. Abban az időben a zsidóság történetét tanulmányoztam, illetve részben el is olvastam őket. Én ezzel az elmélettel nem azonosítottam magam.

Gyanúsított kérésére, mivel temetési szertartást kellett tartania, a kihallgatást 12 órakor megszakítottam.

Kérdés: Elismeri-e a terhére rótt cselekmény elkövetését?

Felelet: Semmiféle egyesületet nem hoztam létre. Hitközség keretein belül végeztem tevékenységemet, hivatásomból kifolyólag. Nem felel meg a valóságnak, hogy azok a programok, amelyet összeállítottam nem lenne összeegyeztethető vallási tevékenységemmel.

Az igaz, hogy 1966 decemberében Chanuka ünnepség alkalmával lejött Szegedre Gilaldi Budapestre akkreditált izraeli követ két beosztott diplomatával, én azonban őket nem hívtam meg, előadást nem tartottak, csupán az ünnepség vége felé egy-két kérdésre válaszoltak, hozzávetőlegesen 20-25 személy előtt. Hallomásból tudok arról, mivel akkor pillanatnyilag nem voltam a teremben, hogy az egyik kérdésre válaszolva az Exodus hajó történetéről is beszélt. Tudomásom szerint a Budapesti Izraeli Követség tagjai, sem mások Szegeden propaganda előadást nem tartottak.

„Tegyen őszinte beismerő vallomást, mikor, milyen céllal, hogyan szervezte ön meg a szegedi és környéke zsidó ifjúságot, milyen formában valósította meg ezen tevékenységét?"

Meghívásokat valóban eszközöltem írásban, és néha szóban vagy üzenettel, de ezek a hitközségi szokásos összejövetelekre szóltak. A templomon kívüli helyiségek a hitközség szokásos összejöveteleire és istentiszteleteire szolgálnak, és arra is vettem igénybe.

Tekintettel arra, hogy nem hoztam létre ifjúsági csoportot, ami egyesületi jelleggel működött volna, nem tartottam szükségesnek hatóságnál bejelenteni. De kijelentem, hogy az illetékes egyházügyi tanácsosnál az összejövetelekről mindig említést tettem, és azokra meghívót is küldtem számára.

Kérdés: A rendelkezésre álló személyi és tárgyi bizonyítékok szerint ön egyesületi jelleggel tevékenykedő ifjúsági csoportot szervezett és irányított. Tegyen őszinte beismerő vallomást, mikor, milyen céllal, hogyan szervezte ön meg a szegedi és környéke zsidó ifjúságot, milyen formában valósította meg ezen tevékenységét?

Felelet: Külön ifjúsági csoportot nem szerveztem. Ellenben részint kérésükre meghívtam a szegedi és környéki fiatalokat összejövetelekre. A tanúvallomásokkal kapcsolatban gyanúsítottkénti kihallgatásom során már válaszoltam, így azzal kapcsolatban vallomásomat nem kívánom kiegészíteni, vagy megismételni. A tárgyi bizonyítékokkal, azaz Nárai György tanú által beszolgáltatott és általam készített meghívókkal kapcsolatban a következőket mondom el: 1964 május 10-re szóló meghívást készítettem és célom az volt vele, hogy a szegedi zsidó fiatalokat a hitközségi életbe bekapcsoljam. Annak idején úgy gondoltam, hogy mód nyílik a női tagozat mintájára a hitközség keretien belül a szegedi és környéki zsidó fiatalok számára összejövetelt, illetve zsidó ifjúsági élet megszervezésére. Erre vonatkozólag azonban dr. Rátkai János egyházügyi tanácsos felvilágosított a lehetőségekről, azaz, hogy elgondolásomra ilyen formában nincs lehetőség. Ezért ezt az összejövetelt nem is tartottuk meg.

Kérdés: Mikor, hol szervezett magánlakásokon összejöveteleket, milyen céllal?

Felelet: Magánlakásokon tartott összejöveteleknek, kizáróan baráti jellege volt. Csak annyiban vettem részt, mint annak a baráti körnek egyik tagja. Tekintettel arra, hogy nagyobb ismeretségem van, néha segítségre, illetve, meghívás továbbítására kértek fel.

Kérdés: Mikor, milyen tevékenységet fejtett ki ön annak érdekében, hogy Izrael Budapesti Követségének diplomatái kapcsolatba kerüljenek az ön által szervezett és összetartott fiatalokkal, milyen szándékból tette ezt?

Felelet: Nekem nem volt olyan célom, hogy a szegedi zsidó fiatalokat összehozzam Izrael Budapesti követségének embereivel. Természetesen kötelességemnek tartottam elsősorban Schindler volt főrabbi végakarata miatt, hogy a követség tagjai szegedi istentiszteleteken részt vehessenek.

Az igaz, hogy 1965 tavaszán a Budapesti Goldmark termi rendezvényre felutazó szegedi 8-10 fiatalnak én segítet-

tem a felutazásban, de az ott megjelenő izraeli diplomatákkal nem én hoztam össze őket. Ez az ismeretség spontán alakult ki. Én előre nem tudtam arról, hogy a diplomaták ezen az ünnepségen részt vesznek.

Kérdés: Milyen tevékenységet fejtett ki ön annak érdekében, hogy a zsidó fiatalság asszimilációját megakadályozza, s mi volt ezzel a célja?

Felelet: Célom az volt, hogy a fiatalabb, megmaradt zsidó generációt a vallási élet folytatására megnyerjem. Ezen kívül szükségesnek tartottam, hogy őket a vallási élet szokásaira és a zsidó kultúrára oktassam.

Kérdés: Mit kíván mentségére előadni?

Felelet: Én ennek a társadalmi rendnek vagyok a szülöttje, neveltje, itt kívánom tevékenységemet folytatni. Amit tettem az a hivatásomból folyó tevékenységemhez tartozik. Kötelességemnek tartottam, hogy híveimet, beleértve a fiatalabb generációt is, a vallási hagyományainkra oktassam és azoknak igyekezzem megnyerni őket.

Felvette:

Dr. Dobosi Imre r. őrgy.

Raj Tamás terhelt

Szirovicza Györgyné
jegyzőkönyvvezető

Belügyminisztérium
Politikai Vizsgálati Osztály

Határozat
a nyomozás megszűntetéséről

Indokolás

1967 szeptember 4-én nyomozás lett elrendelve Donáth József budapesti lakos és társai ellen. A nyomozás során Raj Tamás Szeged ... u. 12. sz. alatti lakos a Btk. 207 §-ba ütköző egyesületi joggal való visszaélés bűntettének alapos gyanúja miatt 1967 október 23. napján terheltté lett nyilvánítva. Raj Tamás terhelt vonatkozásában a nyomozás adatai alapján az alábbi tényállás állapítható meg:

Raj Tamás rabbi 1964 tavaszától kezdődően a szegedi és Szeged környéki zsidó ifjúság egy részét egyesületi jelleggel megszervezte. Irányítása alatt a csoport a hitélettel össze nem függő, egyrészt szórakoztató és egyéb programokat hajtott végre. Egyes rendezvényeken nagyobb nyilvánosság előtt külföldi állampolgárok tartottak ismertető előadást. Az egyesületi élet lebonyolításához a csoport rendelkezésére bocsátotta a Szegedi Zsidó Hitközség helyiségeit. Raj Tamás ezen ifjúsági egyesület működését állami felügyeleti hatóságnál nem jelentette be, annak nyilvántartásba vételét meg sem kísérelte.

A nyomozás során kihallgatott nagyszámú tanúk egyöntetű vallomása, a beszerzett tárgyi bizonyítékok szerint terhelt által megszervezett ifjúság rendszeres programjai csak elenyésző mértékben voltak összefüggésben a hitélettel. Rendszerességük és szervezettségük folytán egyesületi jellegük megállapítható.

Bizonyítást nyert a nyomozás során, hogy az egyesületi jellegű csoportosulás szervezője, irányítója Raj Tamás terhelt volt, ezért vele szemben a Btk. 207. §-ba ütköző egyesületi joggal való visszaélés bűntettének elkövetését meg kell állapítani.

A hivatkozott törvényhez fűzött miniszteri indoklás rámutat, hogy az olyan egyesület, amelyről a hatóság nem szerez tudomást „illegális működése állandó veszélyforrás a közbiztonságra, mely a törvényellenes cél további előmozdítását, illetőleg közérdeksértő működése folytatását jelenti. Aki ilyen egyesületet vezet vagy szervez, már e tevékenység révén is szembekerült a fennálló renddel. Az illegalitás körülményei vonzani fogják az ilyen egyesületekbe a fennálló rend különféle ellenségeit.

A jogrend nem várhatja tétlenül, amíg az ilyen egyesülés ténylegesen szembefordul vele, hanem az abban kifejtett vezető, és szervező tevékenységét – quasi veszélyeztető magatartásként – bünteti."

Figyelemmel azonban Raj Tamás súlyos betegségére, úgy határoztam, hogy a Btk. 60 §. alapján figyelmeztetésben részesítem, és a nyomozást megszűntetem, bízva abban, hogy nevelő jellegű intézkedés is elegendő lesz ahhoz, hogy terhelt a jövőben tartózkodni fog minden társadalomra veszélyes cselekmény elkövetésétől.

A nyomozás során lefoglalt dolgokról külön határozatban intézkedem.

E határozatomat Raj Tamás előtt ki kell hirdetni.

Szombat Szalon

Tükör – Fiatal írók a zsidóságról II.

November 15-én, csütörtökön, 18 órakor a Műcsarnokban vitaestet rendezünk májusi számunkban közölt összeállításunk nyomán, melyben fiatal írók válaszoltak körkérdésünkre: mit jelent számukra a zsidóság, a zsidó kultúra, a Biblia, hogyan találkoztak a zsidósággal, vagy bármiféle jelenséggel, mely ezzel összefügg.

Vendégeink a szerzők:
Háy János, Karafiáth Orsolya, Kemény István, Kőrösi Zoltán, Nagy Gabriella, Peer Krisztián, Poós Zoltán, Szerbhorváth György, Térey János
és más érdeklődő írók, olvasók.
Vitavezető: ***Ungváry Rudolf.***

Keressük azokat, akik ismerték

Dr. Kuttn Alfrédot

és

Dr. Kuttn Alfrédnét
(korábban özv. Mairovitz Adolfné, született Bogdán Irén)

akik 1944 végéig
Budapest XIV., Abonyi utca 8. szám alatt laktak.

Várjuk jelentkezését az alábbi címen azoknak is, akik annak idején ott laktak, vagy tudnak a házban történt eseményekről a nyilas időkben.

Mrs. Ruth Ayalon
POB 2135
Herzlia 46120
Israel

Telefon:
(00) 972 9 955 7297
(napközben)

GÖTZ ESZTER

Alterációk, avagy a metaforikus zsidó

Halász Péter színháza

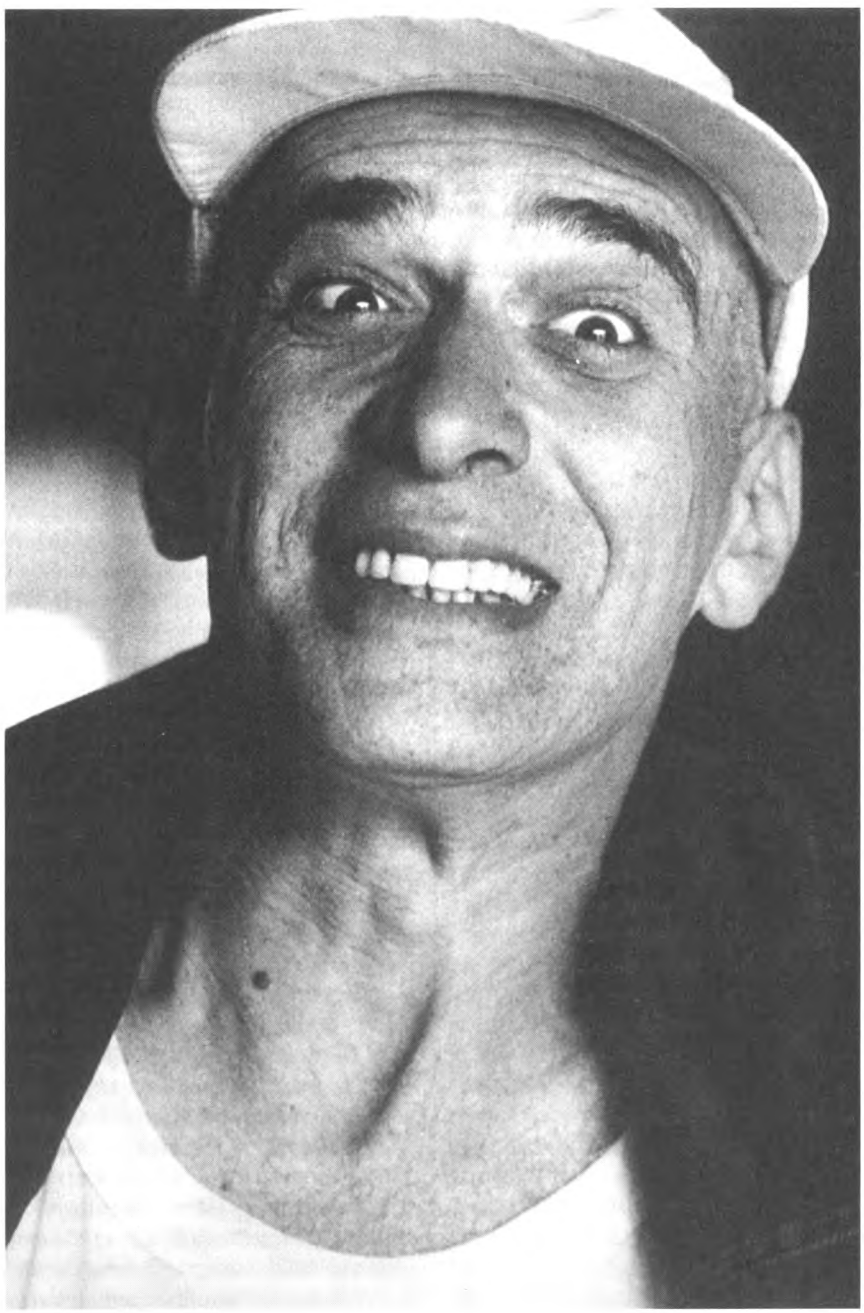

Meglehetősen nehéz helyzetbe kerültem, saját választásom alapján, ugyanis egy megfoghatatlan fogalomról próbálok beszélni egy olyan színházi jelenség kapcsán, amely kezdetétől fogva definiálhatatlan: Halász Péter színházáról szeretnék szólni, illetve ennek kapcsán arról, amit zsidó színháznak nevezünk. Annak ellenére kísérlem meg ezt, hogy ma sem tudjuk pontosan, mi is a modern zsidó kultúra, mik az egyértelműen zsidó elemek egy kortárs kulturális jelenségben, mit nevezhetünk ma zsidó színháznak vagy zsidó motívumnak egy előadáson belül. Vannak bizonyos témák, amelyekre ezt szoktuk mondani, de a dologgal más szemszögből foglalkozó szakemberek – vagy éppen laikusok – felháborodottan tiltakoznak a besorolás ellen. Vannak személyek, akiknek kreativitását észlelhetően befolyásolja zsidó származásuk, mégsem zsidó kultúrát művelnek. És alighanem vannak olyanok, akik azt művelik, bár nem tudnak róla. Különösen problémás ezt a fogalmat a kortársakra vonatkoztatni, személyes véleményük kikérése nélkül, a kutatás objektivitásában bízva „rájuk sütni" a kívánt vagy elkerülni vágyott bélyeget. Halász Péter zsidó származása köztudott tény, színházcsináló volta egyértelmű, sőt nyilvánvaló a zsidó vonatkozás megjelenése is bizonyos előadásaiban – de nem mondhatjuk, hogy Halász zsidó színházat csinál. Vagy mégis? Vannak, akik állítják, hogy amit Halászék New Yorkban csináltak, az maga a huszadik századi zsidó színház. És amit itthon, a Kassák Klubban vagy a Dohány utcai lakáson? Vagy 1990-ben, a visszatérés évében a Petőfi Csarnokban? Egyáltalán: zsidó színház-e az, amelyikben jellegzetes zsidó figurák, vagy sorshelyzetek, vagy zsidó viccek, imák, kulturális attribútumok hangsúlyosan jelennek meg? A megfogalmazásokba belegabalyodva úgy éreztem, a problémafelvetésnél többet nem tudok tenni, de nem is szabad. Egy nemlétező vagy legalábbis nem megnyugtatóan tisztázott kategória csak körülírásokkal elemezhető. Így most az e téma körüli töprengéseimet szeretném megosztani Önökkel.

Az, amit Halász Péter színháza néven ismerünk, több színházat foglal magába, legalább négy csapatot, minimum két,

Az előadás a lapunk által szervezett *Zsidó sorsok magyar színpadon* című konferencián hangzott el.

A pokol nyolcadik köre (1968), Egyetemi Színpad

de inkább négy-öt várost, számos kulturális hátteret és többféle színházi nyelvet jelent. Jelenti először is a 60-as években, még a **Ruszt József** vezette *Universitas* egyfajta útkeresését. Ruszték először *Wroclaw*ban látták játszani **Jerzy Grotowski** társulatát játszani, és ez a találkozás meghatározó volt számukra. Első kísérletük a Grotowski-féle módszer magyarországi meghonosítása irányában éppen Halász Péterhez kötődik. Ő akkor, a társulat tagjaként, saját darabját kínálta a „pszichofizikai" színjáték drámai anyagául. A szöveget **Pilinszky** KZ-oratóriumából írta, a címe: *A pokol nyolcadik köre*. Merész ötlet volt: a hatvanas évek hazai színházi köznyelvétől legalább olyan távol állt a Pilinszky-féle mozdulatlan dráma, mint a Grotowski-féle, testi megnyilvánulásokra épülő színészi játék. A két végletet Halász darabja és Ruszt rendezése fogta egybe, ők csinálták 1968-ban az első olyan magyarországi előadást, amiben a drámai anyagot jelentős részben a színészek fizikuma és a testi kifejezőeszközök hordozták. Idézzük fel az előadás néhány pillanatát a kritikák alapján:

„A színpad szélén szögesdrótok. A fekete körfüggönyön a kínzókamrák és börtöncellák mocskos falának felnagyított négyszögletes darabja. Egyetlen élő szín: a falra fröccsent emberi vér pirosa. Középen egy alacsony és egy valamivel magasabb dobogó. Néhány perccel 11 óra előtt éles koppanások vágják ketté a nézőtér békés zajait. Daróczubbonyban, nadrágban 13 fiú és leány jön a színpadra, lassú futólépésben. Mellükön a nevük – egy-egy sokjegyű szám. A papucsok ütemesen dobbannak. Kezük élettelenül lóg... Valamennyien futva megkerülik a dobogót, egyszer, kétszer, háromszor. Holtfáradtan rázuhannak. Csend. Csak a kápó ül, kezében bot..." (A vallomásokból tudjuk, hogy a darabot heteken keresztül úgy próbálták, hogy a nehéz kövekkel órákon át futottak a színpadon, facipőben.)

„A néző a koncentrációs tábor szöges drótkerítésével néz farkasszemet. A drótkerítésen belül a tábor lakói menetelnek a kápó vezénylő fülsiketítő dobolására. A foglyok céltalanul körbe menetelnek, követ hordanak, emlékeznek az emberi életre, mesélnek és énekelnek. Menetelnek és életben tartják egymást. Mindez teljesen extatikus kifejezési formát nyer a foglyok lódobogásszerű menetelésében és a ritmikusan visszatérő kórusszövegek ütemes felhangzásában."

„Ez a darab lényegében arról szól, hogy meddig tart az ember egyénisége, és egy embertelen szituációban meddig tudja megőrizni az emberségét, és ha mindenképpen meg kell halni, akkor hogyan?... A közönség véleménye szélsőséges volt. Volt olyan, aki aludt és így próbált a darab hatása alól kikerülni, volt, aki cinikusan viselkedett és volt, aki sírógörcsöt kapott, voltak, akik kimentek a nézőtérről. Volt, aki azt mondta, ez szadista színház..." (Ruszt József rádiónyilatkozata)

A pokol nyolcadik köre átütő sikert aratott, nemcsak az Egyetemi Színpadon. Több nemzetközi fesztiválon szerepeltek, elmentek Pármába, ahol a forradalmi diákság éppen akkor vívta első összecsapásait a rendőrséggel, eljutottak Nancyba, Krakkóba, Párizsba, Wroclawba is, vagyis 68-ban, Európa nagy forradalmi évében bejárták a diáktüntetések és a politikai ellenállás gócpontjait. Jókor és jól kapcsolódtak bele az európai színház megújulásába. Szinte természetes volt, hogy **Aczél György**, az akkori kultúrpolitika rettegett ura, letiltotta *A pokol nyolcadik körét*. De még egy utolsó előadást a letiltás után is megtartottak, s ennek körülményei hűen tükrözték a korabeli kultúrpolitika paradox voltát. Az előadásra ugyanis azért került sor, mert a Magyar Partizán Szövetség megvásárolta az estét. Ők maguk járták ki hivatalos úton, hogy a tiltás ellenére még egyszer színre kerülhessen. Ezen az alkalmon a nézőteret éppen azok töltötték be, akik a legjobban ismerték a színpadon történő eseménysorok igazságértékét.

Fontosnak tartom, hogy Halász ekkor, 1968-ban éppen Pilinszkyhez fordult. Azok a megállapítások, melyeket Pilinszky írt a darab bemutatása körüli években az ideális színházról, egy ideig együtt haladnak Halász eszményeivel. Attól a Pilinszkytől, aki 1968-ban a *Profik és amatőrök* című tárcájában le meri írni egy amatőr színházi társulat előadásáról, hogy: „Egyetlen negatív előjelű mondatban tudnám megfogalmazni a véleményemet: előadásukban nem volt semmi hamis hang."

Hadd idézzek néhány gyakran visszatérő gondolatot Pilinszkytől a tökéletes színházról:

„A valódi szakrális drámának sokkal mélyebb a bizalma megjelenítő erejében és önmaga jelenlétében. Innen gesztusainak hallatlan szabadsága, mely formailag szinte a megidézett valóság ellenére dolgozik.."

„Grotowski a játékra kiválasztott drámából többnyire csak a magot (a filozófiai problémává egyszerűsített lényeget) őrzi meg, amit a színészek nem annyira ábrázolnak, mint inkább fölvetnek és közvetítenek. Az előadás se előadás, inkább keret és meghívás, a közönség meghívása a drámára... Grotowski egyszerre nevezheti eszköztelennek és extatikusnak színpadát, aminek valóban egyszerre jellemzője az eszközök elvetése és az effektusok végletes felfokozása, a dráma mezítelen jelenléte... Grotowskiék minden

előadáson megkísérlik a tökéletes átélést, eljutást az extázisig, áttörést a transzcendensbe. Aki látta őket, nem nyomhatja el a meglepett kérdést: vajon nem az új színház születésénél asszisztált-e? Mégpedig az új, szakrális színház megszületésénél?"

Az igazi színházat tehát sokáig mindkettőjük számára a Grotowski-féle játék jelentette. Néhány évvel később, amikor Halászék már a Kassák Klubban egyre nyilvánvalóbban botránykővé lesznek, Pilinszky Párizsban találkozik **Robert Wilson**ék társulatával és bennük rátalál a saját színházára. És találkozik Wilson fekete bőrű színésznőjével, **Sheryl Sutton**nal, aki évekig beszélgetőtársa marad. És aki **Perneczky Géza** egyik fényképén a 70-es évek közepén ott áll Kölnben, a Halász-féle *Squat Színház* házában, az elhíresült, leukoplaszttal leragasztott vécécsésze mellett.

Halász önálló színházi személyiséggé érésének egyik első jelentős állomása tehát a náci koncentrációs táborok megidézése volt. A szabadság esélyeit itt, ebben a személyiségnyomorító közegben elemezte, az emberi létezés képtelenségét a test megpróbáltatásaival kegyetlen fizikai közelségbe hozta. A KZ-tábor Pilinszkynél sem, Halásznál sem zsidó tematikát jelent, hanem a szabadság zéró fokával való szembesülést. Halász megtartja ezt az összefüggést további színházi produkcióiban is. Amikor előadásaiban feltűnik egy zsidó figura, ott mindig a szabadság hiánya szól Halász Péter színpadán. Akkor is, amikor a lakásszínházban saját nagymamáját ülteti a színpad szélére, és akkor is, amikor ő maga visel tradicionális zsidó öltözetet, és fekete kalapban, fehér ingben, fekete kabátban, szakállasan, hosszában félmeztelenül játszik egyszemélyes színházat. Vagy amikor a hetvenes évek szocialista konzerativizmusának közepette ketten meztelenül a földön fekve mondták fel Ézsaiás próféta szövegét, szintén a Dohány utcai lakásban. A zsidó lét, mint a feltételeitől megfosztott, mindennel ellentmondásban álló, kényszerű szabadság-elv jelentkezett Halászék előadásaiban. Már az is, hogy minden városban egy házhoz (általában ócska, lelakott, üresen álló házhoz) kötődik a tevékenységük, azt jelzi, hogy a vándor-életforma illetve a „szent hely" – vallásos értelemben a templom, színházi kontextusban a színház – egymás elengedhetetlen létfeltételei, az úgynevezett kötelező minimum. Ház nélkül Halászék számára nem volt játék, játék nélkül a Halász-féle házak csupán épített vázak voltak Kölnben, Amszterdamban, New Yorkban egyformán. A ház adta az élet tereit, a játék lehetőségét, a kirakatot és az utca ház előtti szakaszát, vagyis minden olyan teret, ahol a játék és az élet megjelenhetett. A szentély tüzét maga a társaság vitte házról-házra, szakrális játékukkal gyújtották meg a lángot mindenütt.

De haladjunk időrendben. 1969-ben felbomlott az eredeti Universitas. **Fodor Tamás**ék egyesültek az *Orfeo Bábcsoport*tal, néhányan – **Jordán Tamás**, **Kristóf Tibor** – a *25. Színház* feié indultak, hivatásos színészek lettek, Ruszt Debrecenbe ment rendezni. Halász Péter pedig egy egészen más eszközökkel dolgozó kis csapatot alakított maga körül: **Koós Anna**, **Breznyik Péter**, majd néhány évvel később **Bálint István**, **Buchmüller Éva**, **Kollár Marianne**, **Lajtai Péter**, **Laurenczi Ágnes**, **Can Togay**, **Nánay István** és még jónéhányan csatlakoztak 1972-73 körül. Ebből az egyre szorosabbá váló társaságból alakult a Kassák Klub színháza. Már a legelső, 1970-es bemutatójukat nem engedélyezték. Sok előadásuk improvizációra, hanghatásokra, mitikus témák mozgásban vagy etűdökben való megjelenítésére épült, pop-artos effekteket és szürreális látványt használtak. 1972-ben *A skanzen gyilkosai* volt az első olyan előadásuk, amely szimultán akciókból állt. Ebben az évben Halász Péter már lakásokon csinált gyerekeknek szóló bábelőadásokat, 1972 nyarán a surányi homokbányában több napos akciót tartottak, erről filmet is forgattak. A negyedik napon a rendőrség szétzavarta a résztvevőket, az itt készült filmet 1975-ben Párizsban bemutatták.

1973-tól a rendőrség folyamatosan zaklatta a társulatot, bevonták az útleveleiket, befalazták a boglári kápolnát, ahol nyáron egy hetes eseménysorozatot csináltak, rendszeresen cikkeztek ellenük, lehetetlenné tették további működésüket. Ekkor költözött be az együttes Halász Péter Dohány utcai lakásába, itt éltek és játszottak.1974 nyarán adták elő *A zsidó viccel* című, egyórás játékot, ebben a nyári alkonyban, leszedett ablaktáblák előtt egy gipsszel leöntött színész zsidó vicceket mesélt, ujjai között gyertyák égtek. Besötétedéskor énekelni kezdett, majd elfújta a gyertyákat. 1975-ben kezdik a *Naplószínház*at amikor minden nap az éppen aktuális történések szürreális feldolgozása adja a színjáték anyagát. Több előadásuk bibliai témák parafrázisára épül, ilyen például az 1975-ös *Homokasztal*. A *Nehéz a boldogságtól búcsút venni* című félórás darabban is zsidó attribútumokat használnak, ez a darab már arról szól, mennyire elviselhetetlen bezártságban élni és dolgozni, vagyis ismét a szabadságról. Természetesen az utolsó időkben mutatkozni kezdtek a zártság kóros tünetei is. Az előadások kifáradtak, körben jártak, a társulat szellemi klausztrofóbiában szenvedett.

A kivándorlási határozat kézhezvétele, 1976. január

Ugyanakkor ez a Dohány utcai lakás

Ő, aki a sisakkészítő gyönyörű felesége volt (1990). Halász Péter mint nagymama

a hetvenes évek legfontosabb magyarországi színházi műhelye volt. Valójában gettóban voltak, melyre belső és külső elhatározás zárt sorompókat. Ez az időszak a mostani vizsgálódás szempontjából talán a legfontosabb, mivel ez a lakásszínház pontosan modellálta a mindenkori európai zsidó színházak létfeltételeit. Nagyon zárt közösség játszott itt ismerősöknek vagy az ismerősök ismerősének, de maga a játék rendkívül nyitott volt. Éppen fordított pozíciót képviselt az akkori hivatásos színházhoz képest, amelyik szélesen merített a közönségből, a társulatok belső kohéziója sem volt erős, viszont a színpadi játékuk nagyonis zárt rendszerben mozgott. Halászék paradox színházi logikája eleinte csak botrányos izgalmat jelentett, de lassan egész Budapest alternatív gondolkodású értelmisége odaszokott, és a Dohány utcai lakásszínház szűk tere univerzummá tágult. Gyújtópontja lett a színházról, művészetről, életről és főleg szabadságról való másképp-gondolkodásnak, a másság szabadságának. Utólag egyre inkább úgy látszik, hogy gettóba zárt léte sokkal erősebb hatást gyakorolt az egész korabeli magyar kultúrára, mint akármelyik akkori kőszínház. Bizonyos szempontból igenis zsidó színház volt 1972-74 között Halász Péterék színháza: abban a modern értelmezésben, amely szerint a zsidó szellemiség a gondolat szabadsága melletti kiállást, a külvilággal ellentétes belső értékekhez való ragaszkodást jelenti. De nem biztos, hogy ez mindenki számára elfogadható definíció. Mindenesetre tény, hogy az előadások nagy részén Halász Péter nagymamája valóban ott ült a színpad szélén, egy öreg zsidó néni jelenléte kísérte a legbotrányosabb, tabudöntögető jeleneteket. A korszak tanúi közül sokak szerint a nagymama figurája volt a legcsodálatosabb a Halász-féle színházban.

Amikor a Helsinki Szerződés egy kis rést nyitott a válaszfalakon, Halászék voltak az elsők, akikkel az általuk tudomásul nem vett hatalom demonstrálni kívánta azt, amit Halászék egész léte kétségbe vont: az állampolgári és személyes szabadságot a puha diktatúrájú Magyarországon. 1976 januárjában a társulat nagy része hivatalos engedéllyel kivándorolt. Halászék még egy utolsó, nagy előadást csináltak a ferihegyi repülőtéren, majd teátrális gesztusokkal és nagy tömeggel kísérve, elhagyták az országot. Búcsújelmezük ezekben az időkben a vándorló zsidók öltözete volt, fekete kalap, fehér ing, hosszú szakáll, rongyos nadrág. Így készült fénykép róluk 1976-ban Párizsban: a csoportkép férfi tagjai a kivándorlási engedélyt tartják kezükben, a nők gyerekeket fognak. Ez volt mindenük.

New Yorkba mentek, ahol, ahol sok csodabogár megfordul, ahol senki sem csodálkozik, ha egy kirakatban színházi előadás folyik, legföljebb a rendőrök zavarodnak meg néha, nem mindig tudva, ki a maffiózó és ki a színész. Halászék belekeveredtek néhány balhéba, szétváltak és osztódtak, de ennél sokkal fontosabb, hogy a nyugati kultúra egyik legautentikusabb, legszabadabb színházi formációjává nőtték ki magukat. Amerikai és nyugat-európai fellépéseikről több könyvet is lehetne írni, magam egyetlen kinti előadásukat sem láttam, így nem ildomos beszélnem ezekről.

1990-ben, már *Love Theatre* néven hazalátogattak és a Petőfi Csarnokban előadták az *ő, aki a sisakkészítő gyönyörű felesége volt* című darabot. Ebben az előadásban Halász saját családja történetét viszi a színpadra, szimultán akciók sorában, illetve a nagymama figurája révén, akit immár ő maga alakít. Ez részint visszautal a lakásszínházi időszakra, amikor a nagymama folyton ott ült a színpad szélén, másrészt Halász az elmúlást, az élet végleteit ábrázolta az ő alakjában. Általában nehéz verbalizálni a Halász-féle színház produkcióit, ezt a darabot sem lehet puszta cselekvéssorok leírásával szóban értelmezni. A főszereplő Nagymama, Halász Péter alakításában, az öregség és tehetetlenség legmélyebb bugyrából táplálkozik. A Nagymama egy teljes órán át botladozik, csúszkál, elesik a színpadon, kiönti a tejet és remegő kezével összetör mindent maga körül, miközben egy kislány merev mozdulatlanságban, monoton hangon sorolja életének fordulópontjait. Majd holtából visszajön ez a letagadhatatlanul közép-európai (leginkább a pesti Dohány utcából való) Nagymama, és kaddist mond saját lelkéért, néha egy-egy zsidó viccel megszakítva azt. A nézőpontok állandó váltogatása, a humor és a vallásos komolyság keverése döbbenetes mélységet adott az előadásnak. A darab végén megismétlődött az 1974-es *A zsidó viccel* című előadás záróképe, Halász itt is gipszbe öntve, égő gyertyával a kezében kaddist énekel és közben viccet mesél.

Az 1990-es fellépés a Petőfi Csarnokban igazából nem a színházi élet eseménye volt, hanem az előtte eltelt tizenöt év összefoglalása. Sokan azért mentek el megnézni, mert annakidején nem jutottak el a Dohány utcáig. Sokan viszont kifejezetten az ellenzékinek kikiáltott, egykori betiltottakra, a botránykőre voltak kíváncsiak. Halász nagymama-alakítása nem csupán az elmúlt időszakkal szembesítette őket, hanem azzal is, hogy ő saját elhatározásából maradt kívül az egykori játszmákon, vállalta a „zsidó" szerepét és meg is kívánja tartani azt.

A kilencvenes években Halász Péter folyamatosan jelen van a magyar színházi életben, rendszeresen rendez a Kamrában, a Merlinben, ingázik New York és Budapest között. A személyes szabadság ma nem kérdőjeleződik meg, legalábbis nem a hatalom felől. Halász jelenleg – tudomásom szerint – nem foglalkozik zsidó témával itteni rendezéseiben. Nem tudom, hogy ha megkérdeznénk, vajon csinált-e valaha zsidó színházat, mit válaszolna. Nem is ez a fontos. Hanem az, ahogyan előadásait a közönség megélte, ahogyan kifejezte az őt körülvevő légkört, és annak megfelelő metaforákat használt. Lehet, hogy nem túlzás azt állítani: Halász Péter színháza metaforikusan zsidó. Ha ugyan létezik ilyen.

„Dávid király jó utóda"

Dokumentumjáték Jabotinskyről

Irigylem **Ambrus Katalin**t és **Bassa László**t. Ők már másodszor látják megvalósulni elképzelésüket – aminek semmi köze pénzhez, előrejutáshoz, hangos sikervágyhoz, csupán ahhoz, hogy akiért ők hosszú ideje lelkesednek és akire tisztelettel tekintenek, az mások számára is ismertté váljék. Ők ketten Jabotinsky rajongók. Mióta és miért, éppen itt és most? – Olyan kérdések, melyekre talán választ találhatunk egy immár másodszor bemutatott színdarabban. Ambrus Katalint és Bassa László *Dávid király jó utóda* címmel egy dokumentum-monológot állítottak össze Vladimir Zeev Jabotinsky „életéről és tanításairól",

A szerzőpáros nem először foglalkozik Jabotinsky személyével, írásaival és eszméivel. 1990-ben csupán 200 számozott példányban – Budapesten jelentették meg *Jabotinsky írásaiból* címmel az a vékony kötetet, melynek szövegeit maguk válogatták, szerkesztették, jegyzetelték, és részben fordították is.

E kötet megjelenésének apropójául a *„költő és hadvezér"* születésnek 110. és halálának 50. évfordulója szolgált.

A *Dávid király jó utóda* című dokumentumjáték vázát Vladimir Zeev Jabotinsky (1880-1940) – jórészt a fent említett kötetben is közölt – írásai adják, ezt egészítik ki az életére vonatkozó dokumentumok és a történelmi hátteret megvilágító informatív szövegbetétek. Az előadás plakátja dokumentum-monológról beszél, ám inkább a dokumentumjáték kifejezés lenne a legjellemzőbb és megfelelőbb. Bár zenei hangulatfestő elemként, a próza megerősítéseként egy hegedűs is játszik néhány alkalommal, a darab egyszereplős. **Garai Róbert** tolmácsolja Jabotinsky gondolatait. Az elméleti írások, levelek, vallomások természete több helyütt szükségessé tette a dramatizálást, így Jabotinskyt virtuális riporterek faggatják, ezzel is kapcsolatot teremtve az egyes szövegelemek között. Ezt az életrajzi montázst teszi teljessé a vetített diaképes háttér, mely az elhangzó szövegek címét és keletkezési idejét, kortársak vallomásait **(Anatole de Monzie, Menahem Begin),** korabeli fotókat, arcképeket villant fel. Ezek az elemek: a többfunkciós, de a darab során változatlan díszlet, és a párbeszédek alkalmazása köti össze, rendezi, szervezi egységes keretbe a különböző műfajú és hangvételű 1903 és 1938 között keletkezett szövegeket.

Két civil a pályán – egy irodalom- és egy földrajzkutató – érdekek nélkül, puszta lelkesedésből hatalmas munkát végzett: egyetlen céljuk volt, hogy megmagyarázzák, megmutassák, hogy ők miért lelkesednek hősükért

„Tehetséges ember volt, ezermester, kereskedő is, harcos is, lovag is, bíró is, mohó és nemes, óvatos és bátor, számító és őszinte – igazi szertelen férfi, sok jó és rossz tulajdonsággal, olyan lélekkel, mint a hétszínű szivárvány." (Részlet a szövegkönyvből) Jabotinsky személyiségét többféleképpen, több oldalról világítják meg a felhasznált szövegek írói életművének sokféleségét illusztrálva. A darab kezdetén a valahonnan jövő Hang kérdései jóvoltából megismerjük Jabotinsky személyiségképének alapvonását. Szépírói pályája orosz nyelven kezdődött, írt drámát, verset, regényt és „példabeszédet" is a *Négy fiú* címmel. Ez a dokumentumjáték első nagy szövegegysége, melyben a széderesti négy fiú példáján keresztül fejti ki, rajzolja meg Jabotinsky által a zsidók jellemzőnek vélt típusait.

Jabotinsky életének legfontosabb időszakait – az első zsidó légió létrejöttétől a Hagana[1] magalapításáig, e szervezet tevékenységének következményeként Jabotinsky bebörtönzéséig és az Irgun[2] megalakításáig – az eredeti Jabotinsky írások alapján párbeszédes formában, interjúként jeleníti meg az előadás. A történelmi hátteret rajzolja meg a Balfour-deklaráció szövegének a darabba illesztése, illetve egy politikai áttekintés 1939-ig. Jabotinskynek a történelmi pillanatot és a zsidók helyzetét értékelő indulatos tanúvallomása *J'accuse* címmel, melyet a Palesztinai Brit Királyi Vizsgálóbizottság előtt tett, teszi teljessé a korabeli helyzetről elénk vetített képet, és megmagyarázza Jabotinsky személyes motivációit. Ugyanez a szerepe annak a levélnek, melyet Jabotinsky egy dél-afrikai diákhoz intéz, aki tanácsért fordult hozzá látva az egyetemi antiszemita megmozdulásokat.

A **Litván Péter** rendezte dokumentummontázst egy, a betári eszmét[3] megvilágító szöveg zárja, melyet szintén párbeszédes (ezúttal a New York Times nevében interjút készítő újságíróval folytatott beszélgetés) formában dolgoztak fel a szerzők.

Két civil a pályán – egy irodalom- és egy földrajzkutató – érdekek nélkül, puszta lelkesedésből hatalmas munkát végzett: egyetlen céljuk volt, hogy megmagyarázzák, megmutassák, hogy ők miért lelkesednek hősükért, könyvük előszavának szavai ma is helytállóak: *„Bennünket elbűvölt a Jabotinsky-jelenség, hát azt mondjuk: az a kegy jutott neki Istentől, vagy a Sorstól, hogy egyszerre volt a Szellem és a Tett embere, elmélet-adó és elmélet-megvalósító: Dávid király hibáktól sem mentes jó utóda."*

Török Petra

---

1 Fegyveres önvédelmi csoport
2 nemzeti katonai szervezet
3 Betár: 1923-ban alakult ifjúsági cionista szervezet, mely a megszületető zsidó állam számára egy új, egészséges zsidó polgár a „hadar betári" fizikai és szellemi oktatáson keresztüli kialakítását tűzte ki célul

KÖNYVESPOLC

A csalódás és reményvesztés naplója

Egy zsidó polgár feljegyzései 1940-1944

(Hoffmann János: Ködkárpit. Szombathely Megyei Jogú Város kiadványa, 2001. 140 oldal, ár nélkül.)

Valamikor nagyon régen, mikor még, **Scheiber Sándor** járta a vidék városait, hogy szellemével besugározza azt, és **Goldstein,** a szegedi kántor és sakter vágott, tanította a héber betűket és imákat az Alföld gyermekeinek, mikor már rég „nem volt kerek a világ", ez akkor történt.

Mint minden szombat délután, a megmaradt zsidók baráti beszélgetésre és süteményre gyűltek össze a hitközség elnökének házában. Ma úgy tűnik, akkor még sokan voltak (pedig tudom, milyen kevesen), és ahogy szoktak, beszélgettek. Általában jó hangulatban, vidáman és viccelődve, okosan és intelligensen. Miről? A városkáról, ahol éltek annak lakóiról, némi politikáról, az elmúlt hét fontos pletykáiról. Mindig úgy tűnt, hogy ennél ideálisabb együttélés, zsidók és nem zsidók között nem volt és nem is lehet, mint itt a szeretett N-ben. Pedig a zsinagógában már akkor is ott volt a két hatalmas tábla, rajta hosszú sorban A-tól Z-ig nevek, rokonok és ismerősök, barátok és szerelmek, iskolatársak és szomszédok. Minden év forró júliusában megtelt a templom, mártírünnepség volt, a megemlékező beszéd, a sok síró ember, mind felidézte a tíz-húsz éve történt borzalmakat. A szombat délutáni beszélgetők, még pontosan tudták, hogy ebben a kicsit álmos, de szeretni való alföldi városban ki és mit csinált, ki és miért felelős a két háború között és a háborúban történtek miatt. Találkoztak vele, ha szembejött az utcán, talán ki is szolgálták (ha nem is nagy örömmel),

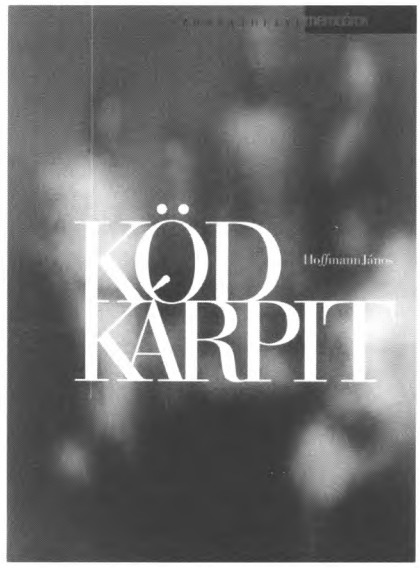

amikor betévedt a boltba. És ennek ellenére, ha arra került a sor, mindig megállapították: *„Csak itt lehet élni a világon! Ebben a városkában! Máshol még a levegő sem ilyen"*. Nehéz volt ezt megérteni, elfogadni és feldolgozni a háború után születetteknek. Hogy is lehetséges ez?

Most kicsit tisztább a kép. Szépséges naplót olvastam, **Hoffman Jánosét**. A napló valóban ebben az időintervallumban íródott, de visszatekint 1895-től kezdve a szülők és nagyszülők világába. Egy zsidó család élete a magyar liberalizmus, a zsidók egyenjogúsításának és asszimilációjának korában, egy vidéki kisvárosban. Személyes és bizalmas beszámoló, néha lírai elemekkel, sorozatos csalódásokkal és reményekkel, bizakodással, egy talán soha nem létező illúzió kergetésével, amiben a könyv írója és szülei, dédszülei akkor még rendíthetetlenül hittek, hogy az egyetlen lehetséges és célravezető út a magyar zsidóság számára az asszimiláció. Hogy az volt e valóban? Igazságtalan és megválaszolhatatlan kérdés. Hoffmann János és kisvárosom lakói is asszimilációpártiak voltak, és sorozatosan csalódtak! Hoffmann érzi és látja, hogy az egyre nehezedő körülmények és az egyre szigorodó törvények nem vezethetnek sehova. De sem ő sem, városkám lakói, még a történtek után sem merik bevallani, hogy valami nem úgy volt/van ahogy szeretnék... A premontrei rend szombathelyi gimnáziumában még páratlan és felejthetetlen élményként írja le a VENI SANCTE Jöjj Szentlélek úristen misének éneklését.

„Igenis szeretik hazájukat – írja –, de meddig tudja a gyermeki szeretet legyőzni a korbácsütés okozta fájdalmakat. 1938 óta is elalszunk, és fogalmunk sincs róla mire ébredünk, írja 1941-ben.

Hoffmann polgár volt, a magyar értelmező szótár szerinti – és nem kirekesztő jelzőként használt – magyar polgár – igaz, zsidó polgár – ezért a leírt család és a környezet tipikusan magyar, nem téveszthető össze semmivel. Ez az érzékeny napló belülről írja le azt a csalódást és reményvesztést, amit a magyar zsidóság, mely magyarként, zsidó hagyományokat követve élt a zsidótörvények megszületése és az eszkalálódó antiszemitizmus korában.

Intő példa ez a könyv, hová vezethet a politikai, vagy mondhatnánk úgy is, az „úri antiszemitizmus". Talán nem lenne baj, ha mai – ordas eszméket hirdető – parlamenti képviselők és pártelnökök, egyes egyházi vezetők és a velük kokettálók kezükbe vennék Hoffmann János könyvét. Megértenék, miről is szólt ez a furcsa, egyoldalú szerelem, amit asszimilációs kudarcnak is nevezhetnek mai ideológusok, de az 1944-ben deportált és elpusztított Hoffmann János és közel 600.000 társa szempontjából csak magyar honfitársaik szisztematikus kiirtását, kirablását. A Holocaust relativizálása ezért (lásd **Schmidt Mária**: Diktatúrák Múzeuma, stb.), az elpusztítottak felelősségének emlegetése, saját halálukért, az ebben közreműködök mentegetése olykor nemzeti hőssé emelése (lásd Horthy Miklós utca, Teleki szobor és sorolhatnánk), nem egyéb, mint halottgyalázás, mi több veszélyes, a történelmi tapasztalatokat semmibe vevő, gyalázatos és bűnös politikai játszma.

Feldmájer Sándor